SEPEDI POLELO YA GAE PUKUTLHAHLA MORUTWANA

Study Guide

Via Afrika Sepedi Polelo ya gae Pukutlhahla Morutwana

IGreyisi yesi-11

Via Afrika Publishers

Our Teachers. Our Future.

Diteng

Matseno..... 4

Kgaolo ya 1 Go theeletša le go bolela.....6

Go theeletša..... 6

Pele ga go theeletša..... 7

Ka nako ya go theeletša..... 8

Ka morago ga go theeletša..... 9

Mabaka a fapanego a go theeletša.....9

Go theeleletša tshedimošo ya go ikgetha……..……... 9

Go theeleletša go sekaseka ka tsinkelo le tekolo.....9

Go theeleletša kgahlego le kgokagano le ba bangwe.....13

Go bolela 15

Dikahlaahlo yeo e se go ya semmušo……..……..... 17

Polelo ya go itokišetšwa……...……19

Polelo ya go se itokišetšwe……..... 23

Potšišotherišano……...……..... 24

Dikahlaahlo tša phanele……...……... 27

Ngangišano ……...…….. 30

Go tsebiša seboledi…….....32

Go fa mantšu a tebogo……...…...34

Kgaolo ya 2 Go bala le go bogela…….....36

Magato a go bala.....36

Ditšweletšwa tša go bonwa.....36

Diponagalo tše bohlokwa tša ditšweletšwa –Diripa tša puku……..……37

Go balela go kwešiša 40

Tekatlhaologanyo…….....…40

Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo…….....…….45

Kakaretšo…….....49

Papatšo..……..……..…….. 53

Dikhathuni ……..…..... 56

Tshekatseko ya padi……..…….. 58

Tshekatsheko ya tiragatšo……..…….....61

Tshekatsheko ya theto……..…… 62

Kgaolo ya 3 Go ngwala le go hlagiša……..……68

Magato a go ngwala 68

Sebopego le diponagalo tša dingwalwa 69

Ditaodišo ……..…..……69

Dltšweletšwa tša tirišano 72

Potšišotherišano…….....…..……72

Lenaneothero le metsotso…….....…… 75

Poledišano ya go ngwalwa…….....….. 77

Polelo ya go nwalwa…….....……80

Memorantamo…….....…….. 81

Lengwalo la semmušo le la segwera……..…….....…. 83

Tša bophelo bja mohu……..…..….....85

Kgaolo ya 4 dikarabo tšeo di letetšwego…….....……86

Matseno

Morutwana, pukutlhahla ye e ngwadilwe ka nepo ya go go tšea kgato ka kgato leetong la go ithuta polelo ya gae ka mphatong wa 11. Maikemišetšo ke go go swara ka seatla, re go budulle mahlo go go nolofaletša lenaneothuto le kelo. Mehla le mabaka di a fetoga. Go bjalo le go thuto ka nageng ya gešo. Diphetogo tše di theilwe godimo ga molaotheo wa naga ya rena ya Afrika-Borwa. Maikemišetšo a *setatamente sa pholisi sa lenaneothuto le kelo* se go fa tlhagišo ya seo se bonwago e le tsebo, mabokgoni le meetlo ye e swanetšego go rutwa mo dikolong tša Afrika-Borwa. Lenaneothuto le le ikemišeditše go netefatša gore barutwana ba diragatša le go ikgobokeletša tsebo le mabokgoni ka tsela yeo e kwešišegago mo maphelong a bona, ka go realo, lenaneothuto le hlatloša tsebo ya motheo ya tikologo ya selegae, mola le hlokometše kamego ya ditaelo tša boditšhaba.

Pukutlhahla ye e hlamilwe go ya ka dinyakwa tša setatamente sa pholisi sa lenaneothuto le kelo, se gatelela kudu mabokgoni ao a latelago:

1. Go theeletša le go bolela
2. Go bala le go bogela
3. Go ngwala le go hlagiša

Maikemišetšo a pukutlhahla ye ke go thuša wena morutwana gore o ikwe o na le boitshepo, o kgona le go tšea karolo ka dinako ka moka ge o le phapošiborutelo. Yona e diretšwe gore e thibe dikgobana le go ema legatong la morutiši ge o se ka phapošing. Ge o šomiša pukutlhahla ye o ka se gakantšhwe ke selo go magato ao a latelwago ge go rutwa dithutwana ka mphatong wa 11.

Ka pukutlhahla ye o tlilo go ba le mabokgoni a go theeletša mabakeng a go fapana, wa kgona le go bolela dikgopolo tša gago moo go hlokegago, wa ngangišana le go boledišana le ba bangwe. Mola o kgona gape le go šomiša polelo ka bokgwari ge o ngwala ditšweletšwa tša go ngwalwa. Bokgoni bja go tlhatholla ditšweletšwa tša go bonwa e ya goba karolo ya mabokgoni ao o tla bago nao ge o šomiša pukutlhahla ye. Ge e le dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo yona, ga re sa bolela e tlile go ba ntepa le lešago le mabokgoni a mangwe a go ithuta.

Pukutlhahla mošomo wa yona ke go go fa tlhahlo ka go nnyane ka tšeo re lemogilego gore di ka no go fa bothata ge o šomiša puku ya moithuti fela. E tlilo gatelela kutšwana dintla tšeo go lego kgakala gore barutwana ba a gakanega ge ba fihla go tšona.

Copyright ViaAfrika

KGAOLO YA PELE

Go theeletša le go bolela

Mo kgaolong ye pukutlhahla e tlilo tlaleletša seo morutiši a bego a se ruta ka mabokgoni a go theeletša le go bolela. Mabokgoni a **Go theeletša** le **Go bolela** a a fapana fela a šomišana mmogo. Mabokgoni a a šomišwa ka go se kgaotše ka phapošing ka ge barutwana ba amogela le go ahlaahla tshedimošo. Ditšweletšwa tšona ke tša bomolomo/orale.

Go theeleetša

Go theeletša go šoma ka dielemente tša magato a go theeletša. Magato a mararo a bontšha mekgwanakgwana ya go theeletša le go hlatholla polelo le mehuta ye mengwe ya dibopego tša go theeletša.

Copyright ViaAfrika

A re ye kgato ka kgato ya go theeletša:

Pele ga go theeletša

- Tseba morero goba lebaka la gago la go theeletša(ke ka baka la eng o yaka go theeletša?)
- Tsošološa tsebo ya boithekgo ka seo o tlogo se theeletša.
- Akanya seo sererwa se ka bago se tlilo bolela ka ga sona ka go araba dipotšišo tšeo di latelago.

Tito Mboweni

Trevor Manuel

1. O gopola eng ka batho bao ba lego ka godimo?

2. Ge o lebeletše diswantšho o bona o ka re go tlilo bolelwa ka eng?

3. Ke ka baka la eng o theeletša polelo ye? O nyaka go kwa eng?

4. Gona seo ba tlilego bolela ka sona se tla go hola bjang bjalo ka moAfrika-Borwa?

E ba komana madula a bapile ka phentshele le puku ya go ngwalela dinoutse.

Ka nako ya go theeletša

- Ge o theeleditše, naganišiša ka sererwa seo o se theeleditšego go hwetša molaetša ka botlalo.
- Bohlatse bja kwešišo ya sererwa seo se theeleditšwego bo tla tšweletšwa ke ge o thoma go bontšha maikutlo a gago ka sererwa.
- Akanya ka sererwa o be o dire ditlemagano tša monagano ka sona.
- Ngwala dinoutse ge o fela o theeleditše gore o tle o kgone go gopola dintlhakgolo le molaetša wa sererwa.

Ka morago ga go theeletša

- Araba dipotšišo tšeo o di filwego ka sererwa.
- Etela dinoutse tša gago / dira kgadimonthago ka go gopodišiša ka seo o se kwelego.
- Sekaseka tshedimošo ye ye ntshwa ka seo o se kwelego go tšwa sererweng.
- Dira dithumo, lekola, efa kakanyo ya gago ka sererwa.
- Gopodišiša ka tlhagišo/ seo o ya go go se tšweletša morago ga fa.

Mabaka a fapanego a go theeletša

Go theeleletša tshedimošo ya go ikgetha

Seo o swanetšego go se fahlogela ka mabokgoni a go theeleletša tshedimošo ya go ikgetha ke gore ga o kgahlwe ke go theeletša goba go kwa sererwa. Lebaka la gago la go theeletša ke gore gona le tshedimošo/molaetša/ seo se kgahlago seo o tlogo se šetša wa se hlwaela tsebe ge o theeleditše sererwa. O theeletša ka nopo ya go ikhweletša tshedimošo gomme o kgone go iphetolela ka tshwanelo le ka tsinkelo mo bophelong ka bophara. Bjale, ge o theeleditše leka ka maatla go dira tše di latelago:

- Nyaka tlhalošo, lemoga dikgopolokgolo le dikgopolotlaleletšo.
- Lekola kwešišo ya molaetša ka go dira dikgokagano, go dira le go kgonthiša dikakanyo, go kwešiša mantšu ka fao a dirišwago ebile a tlišago tlhalošo mafokong, go lekola, le go gadimanthago.
- Dira dinoutse tša go kwešišega ka go ngwala dikgopolokgolo, go akanya, go hlopha, go akaretša, go dira lenaneotshwaiwa, go nolofatša, go boeletša kanego, go hlaloša seo se bolelwago.
- Kgonthišiša morero wa seboledi/ tšhomišo ya ditho tša mmele tša motlhagiši le dika tše dingwe tša go bonwa.

Go theeleletša go sekaseka ka tsinkelo le tekolo

- Ge re theeleledišе go sekaseka ka tsinkelo le tekolo, ke ge re kgona go lemoga tšhomišo ya polelo ka go lemoga le go tlhatholla polelo ya go hlohleletša, ya go

Copyright ViaAfrika

tsoša maikutlo, polelo ya go jabetša, ya kgethollo le ya go sekamela ka lehlakoreng le tee, polelo ya go hlaola batho go ya ka seo ba lego sona le ya go lebelela dilo ka leihlo le tee.

- Theeletša segalo le retšistara tšeo di šomišitšwego go sererwa, o akanye gore ke tša maleba go ya ka mohuta wa sererwa.
- Theeletša o kwe ge eba tatelano ya tshedimošo ke ya maleba na?
- Lemoga, leka go naganela pele gore o dire dikakanyo tša ditlamorago le go hlaloša polelo ya go huetša.

Bjale ge, theeletša seyalemoya ge se gaša thwii polelo ya Tona ya tša matlotlo Pravin Gordhan ge a be a dira tekanyetšokabo ya mašeleng a mmušo.

Copyright ViaAfrika

Tokafatšo ya maemo a Bophelo bja MaAfrika -Borwa ka moka

Mmušo o ikemišeditše go godiša ikonomi gore MaAfrika-Borwa ka moka ao a ikemišeditšego go šoma a hwetše mešomo. Fela goya ka histori ya rena, go tla re tšea nakwana gore re fihlelele se. MaAfrika-Borwa a dimilioni a hloka thušo ya mešomo ka pelapela. Go lwantšha bodiidi le tlala ke ye nngwe ya tšeo di lego pele lenaneo la mmušo. Ka ngwaga wa 2012/2013, dibilione tše R104. 9 di abetšwe go thuša tša Leago. Lefapha le tla amogela kokeletšo ya dibilione tše R1. 4 mo mengwageng ye meraro yeo e tlago. Mašeleng a a tla thuša kudu bana ba bannyane le mananeo a tšhireletšo ya bana go lebeletšwe kudu metsesegae, ditšhuana le metse yeo e hlokomelwago ke bana. Bašomi ba baswa ba 10 000 ba tla hwetša mešomo ye meswa go na mo diprojekeng tše diswa.

Lefapha la tša maphelo le tla abelwa kokeletšo ya mašeleng a ka bago dibilione tše R2. 6 mo mengwageng ye meraro ye e tlago. Lenaneo la mašeleng a inšhorense ya maphelo ya setšhaba le tla tsebišwa ka ngwaga wa 2012/13. Dimiliyone tše R450 di tla fiwa dikolo tša go hlahla baoki. Tšhelete ye e ka bago R128 e tla šomišwa go kaonafatša meago ya maokelo ka nageng. Kokeletšo ya dimilione tše R968 e abetšwe maokelo gore a oketše palo ya batho bao ba fiwago kalafi ya HIV/AIDS.

Mo mengwageng ye meraro yeo e latelago mokgatlo wa National Student *Financial Aid Scheme*, o amogela dibilione tše R17. 1 go kaonafatša boingwadišo bja baithuti ba dikobo di magetleng kua diyunibesithing le dikholetšheng. Mola dimilione tše R850 di abelwa go kaonafatša meago le di dirišwa ka kua ditheong tša thuto ya godimo, kudukudu diphapoši tša go robalela.

Go kaonafatša dipoelo tša dipalontshetshere, kokeletšo ya dimiliyone tše R235 e tla abelwa lefapha la go matlafatša dithuto go mphato 9 le go tloga mphatong wa 1 go fihla go wa 6. Dipuku tša go ithuta go bala tšona di tla fiwa baithuti ka moka ba mephato ye go tloga ngwageng wona wo.

Ge mmušo o dutše o re direla tše ka moka re swanetše go tseba gore thuto ke maikarabelo a rena ka moka, barutwana, batswadi ba bana, baithuti, setšhaba le dikgwebo tšohle, re na le karolo yeo re swanetšego go e raloka gore thuto e tšwelepele.

Ka morago ga go theeletša iteke ka noši go araba dipotšišo tšeo di latelago:

1. Mmušo o ikemišeditše go dirang gore MaAfrika-Borwa ka moka a hwetše mešomo?
2. Ke eng tšeo di lego pele lenaneong la mmušo go tokafatša maemo a bophelo bja MaAfrika-Borwa ka moka?
3. Mafapha a leago, maphelo, le a thuto ka mehla a amogetšwa mašeleng a go bonala go tšwa go mmušo wena o nagana gore ke ka lebaka la eng go le bjalo? O bona o kare seo se dirwago se ama mafapha a mangwe bjang?
4. Bolwetši bja HIV/AIDS e sa le hlobaboroko go mmušo wa gešo. Ke eng seo se dirwago go lwantšha leuba le, gona wena o nagana go re batho ba bangwe bao ba swerego ke malwetši a mangwe a go swana le kankere ba ikwa bjang ge ba theeleditše tekanyetšo ye ya mašeleng?
5. Go ya ka tekanyetšo mokgatlo wa *National Student Financial Aid Scheme* o amogela dibillione tše R17. 1. Se se ra go reng go wena o le morutwana?
6. Go kaonafatša dipoelo tša dipalontshetshere Tona o bone go le maleba go abela lefapha la thuto mašeleng a go bonala go matlafatša dithuto tša dipalo mephatong ya fase wena ge nkabe o le wena Tona o be o ka dirang go kaonafatša maemo a a dipalontshetshere?
7. Ge o be o hlwaile tsebe o kwele gore thuto ke maikarabelo a rena ka moka, barutwana, batswadi ba bana, baithuti, setšhaba le dikgwebo tšohle. Re hlalosetše gore o mongwe le o mongwe o ya go raloka karolo efe go tšea maikarabelo ao.
8. Ge o theeleditše tekanyetšo ye ya mmušo, ke batho bafe bao o kwago nke ba tlogetšwe ka ntle goba ga se ba fiwa šedi bjalo ka karolo ya naga?
9. Ke diphetogo dife tšeo o ka ratago go di bona di direga ka tekanyetšokabo ya mašeleng a ngwaga woo o tlago?

Copyright ViaAfrika

Go theeleletša kgahlego le kgokagano le ba bangwe

Seo o swanetšego go se tseba ka mabokgoni a go theeleletša kgahlego le kgokagano le ba bangwe, ke gore kgahlego e šupa go ipsina/gokwa bose mola kgokagano e ra ge o boledišana le ba bangwe.

Hlokomela tšeo di latelago ge o beakanyetša le go rulaganyetša go theeleletša kgahlego le kgokagano le ba bangwe:

- Theetša bose bja setšweletšwa sa bomolomo, kwa mošito, lebelo la koša, khuetšo ya medumo, ipopele tshwantšhokgopolo, šomiša ditho tša mmele go go thuša go ipshina ka setšweletšwa.
- Laetša kwešišo ya tswalano magareng ga polelo le setšo ka go bontšha tlhompho go melawana ya setšo.

Ge o beakanyetša mabokgoni a, šetša magato a go theeletša

Pele ga go theeletša

- Itokišeše go ya go theeletša setšweletšwa sa bomolomo, tseba gore o ya go theeleletša kgahlego.
- Seo o swanetšego go se fahlogela ke gore mabokgoni a go theeleletša kgahlego le kgokagano le ba bangwe, a fapana le mabokgoni ao re šetšego re a bone a go theeleletša tshedimošo goba go theeleletša tshekatsheko le tsinkelo.
- Nyaka hlalošo ya mantšu ao a latelago gore o tle o be le kwešišo.
- Mošito
- Lebelo
- Mohola wa modumo
- Koša

Abelana dikgopolo tša gago le bagwera ba gago ka koša tšeo le di ratago le mabaka ao a dirago gore le di rate.

Ka nako ya go theeletša

- Bjale ge, raloka segatiša mantšu seo se letšago koša yeo o e ratago makga a mmalwa.

Copyright ViaAfrika

Ka morago ga go theeletša

- Morago ga go theeletša ahlaahlang koša yeo le bego le e theeleditše, se se ka le thuša go tšweleša maikutlo a lena a kgahlego.
- Kahlaahlo e ka le thuša gape go godiša le tlotlontšu le go itlwaetša bokgoni bja go boledišana goba go kgokagana le ba bangwe.
- Araba dipotšišo tšeo di latelago.

1. A molaetša wa koša ye ke ofe?

2. Na o ka hlaloša bjang mošito, lebelo, goba peakanyo ya dinoto tša koša ye?

3. Na mantšu a koša ye a na le morumokwano wa go kgahliša?

4. Ke thulusi efe goba modumo ofe wo o kwagalago gabotse mo košeng ye?

5. Na o rata koša ye? Goreng o realo?

Lekola mabokgoni a gago a go theeleletša kgahlego ka go šomiša lenaneotshwaiwa leo le latelago. Araba ka **Ee** goba ka **Aowa.**

	Ee	**Aowa**
Ke kgona go kwa molaetša wa koša.		
Ke kgona go kwa bose bja setšweletšwa sa bomolomo, ke kwa mošito, lebelo la koša, mehola ya medumo, le go ikagela tshwantšhokgopolo, ke tseba gape lego šomiša ditho tša mmele go nthuša go ipsina ka setšweletšwa.		
Ke kgona go kwa ge mantšu a koša a na le morumokwano wa go kgahliša.		
Ke kgona go kwa dithulusi tša go fapana ge dilla le yeo e kwagalago go diphala ka moka.		

Go bolela

A re ahlaahle mehuta ya ditšweletšwa tša kgokagano ya bomolomo.

Dikahlaahlo tšeo e se go tša semmušo

Wo ke mohuta wa dikahlaahlo tšeo o ka di fiwago ka phapošing ntle le gore o itokiše. Mohola wa dikahlaahlo tše e sego tša semmušo ke gore o kgone go abelana dikgopolo, dikakanyo le ba bangwe. Laetša mabokgoni a go ahlaahla ka go: dira dikahlaahlo tša go se be tša semmušo le bagwera ba lena.

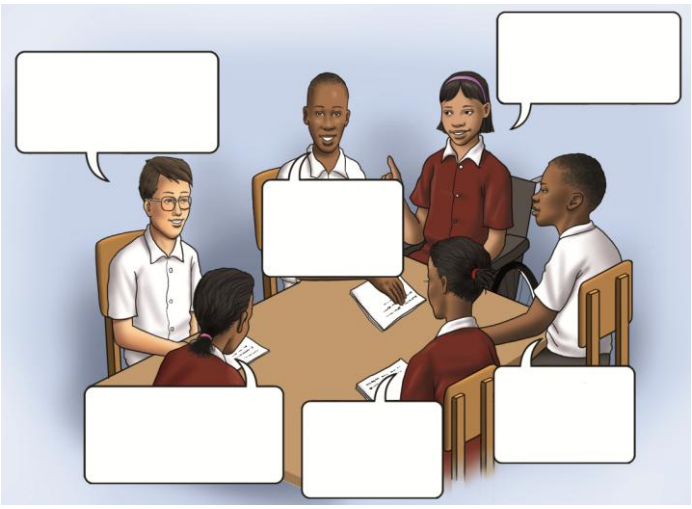

Copyright ViaAfrika

Šedi e fiwa tšeo di latelago:

- Thomang poledišano ya lena gomme le e swarelele. (dirang gore e no fela e tšwela pele).
- Šielanang ka polelo le se bakišane.
- Mongwe le o mongwe o šireletša maemo a gagwe.
- Rerišanang
- Hlohleletšang ba bangwe go bolela le bona.
- Abelanang dikgopolo le maitemogelo a lena.
- mongwe le o mongwe a leke go šireletša dikgopolo tša gagwe.
- Šomišang polelo ka maleba, go swana le: polelo ya go hlalefetša, dikamano tše maatla, mekgwa ya bophelo, phedišano le setšo.
- Botšiša le go araba dipotšišo go swarelela kgokagano.

Bjale ge wena le bagwera ba gago itekeng ka go dira dikahlahlo tšeo e sego tša semmušo le itemogele ge eba le na le ona mabokgoni a dikahlaahlo tšeo e sego tša semmušo.

Šomiša lenaneotshwaiwa leo le filwego ka fase go lekola mabokgoni a gago a dikahlaahlo tšeo e sego tša semmušo. Kgetha **Ee** go tšeo o kwanago le tšona goba ka **Aowa** go tšeo o sa kwanego natšo.

	Ee	**Aowa**
Ke kgona go thoma le go swarelela poledišanong.		
Ke kgona go šomiša melawana ya go šielana ka polelo.		
Ke kgona le go hlohleletša seboledi.		
Ke kgona go abelana dikgopolo le maitemogelo.		
Ke kgona go araba dipotšišo go swarelela kgokagano.		

A re ahlaahle mohlala wo mongwe wa ditšweletšwa tša kgokagano ya bomolomo.

Go bolela- Poledišano/dikahlaahlo tšeo e sego tša semmušo

Itswalanye le poledišano/ kahlaahlo ye e latelago gore o tle o kgone go boledišana le bagwera ba gago.

Mohlala wa poledišano /kahlaahlo yeo e sego ya semmušo

Theeletša ge ba bolela

Ge o theeleditše poledišano ya ka tlase o tla lemoga gore bagwera ba ba babedi ba kgonne go swarelela kahlaahlo ya bona. Gape ba fane tshedimošo le ge yo mongwe le yo mongwe wa bona a be a leka go šireletša kgopolo ya gagwe. Ba fana sebaka sa go bolela le go theeletšana gore ba tle ba kgone go tšweša pele kahlaahlo ya bona.

Bala poledišano ya tokelo Maribe le Seithati o kwe seo ba se naganago ka ditumelo tša go fapana.

Tokelo: Monna Maribe, mongatsana wo nkego ke sekotlelwana mo hlogong ya gago o hloma bjang?

Maribe: Mongatse wa sekotlelwana? Tokelo, o a nyatša monna. Ke seaparo sa kereke. O bolela bjang monna?

Copyright ViaAfrika

Tokelo: Na kganthe o tsena kereke efe? Gape ga se sa tlwaelega monna.

Maribe: Kereke ya gešo ya kgale le kgale ya Rastafari. E sa le e tsenwa ke borakgolo Letlametlo ba sa phela.

Seithati: Na o bolela bjang Tokelo? Gape o tloga o nyatša tumelo ya batho ba bangwe. Maribe o a rereša ge a re o tletše lenyatšo. Le nna ke tsena kereke yona yeo. Phošo e kae gona moo?

Tekolo: Tlogela kua. Le hlwa le apere diroko nke le basadi. O hwetša le tšona di le šitiša go sepela gabotse.

Maribe: Ya gago kereke etse ke efe mohetene towe? Oo! ke a gopola bjalo. O sa tsena yela ya ga moruti Legokobu ya batho ba go se kgone go opela? Gape o tla hwetša ba tladitše mašata ba re ba a opela eupša go sa kwagale selo. Ke a ba tseba batho ba kereke yeo. Ba swana nago, ba itira ba bakaone. Mošaa! Tumelo ga se seaparo eupša pelo ya motho. Tlogela, go lebelela diaparo tša batho, monna! Se bohlokwa ke seo se lego ka pelong ya gago.

Seithati: Tokelo, gape tšhwene ga e ipone makopo. Se sengwe le se sengwe sa gago o bona se le kaone go phala sa ba bangwe. Se re se lebeletšego ke se se tee. Wena o duletše go nyenyefatša ditumelo tša batho ba bangwe. Le rena re bona ya gago e se ya nnete.

Maribe: A re hlomphaneng magagešo. Nka dumela go modimo, badimo, mehlare, diphoofolo goba se sengwe le se sengwe. Ge tshepo ya ka e le fao, ke seo ke bonago se ntoketše. O se ke wa bona o ka re se wena o se dirago kua ga moruti Legokobu se kaone. Ga go na selo kua.

Ge o fediše go bala poledišano, kgopela mogwera wa gago gomme le direng poledišano gare ga lena ba babedi hlogo ya poledišano ya lena e be: **Go ima ga baswa dikolong.**

Diponagalo le melawana

- Thomang le go swarelela poledišano ya lena.
- Šielanang ka polelo ge le dutše le bolela.
- Tlatša dikgoba mo go nyakegago ge le bolela go thuša go hlaleletša seboledi.

- Efa hlathollo mo go hlokegago.
- Efa o be o šireletše dikgopolo tša gago.
- Abelanang dikgopolo le maitemogelo a lena.
- Botšišanang dipotšišo le go araba tša ba bangwe go swarelela poledišano.

Polelo ya go itokišetšwa

Wo ke mohuta wa polelo wo o tlogo go fiwa ka phaphošing ka morago ga ge morutwana a filwe nako ya go itokiša pele, ka go dira dinyakišišo tšeo di tseneletšego ka hlogo yeo o e filwego, wa beakanya diteng gabotse wa ba wa rulaganya sererwa ka mokgwa wa go šomiša matseno, mmele le mafetšo ka makgethe go tšweletša polelo ya go itokišešwa.

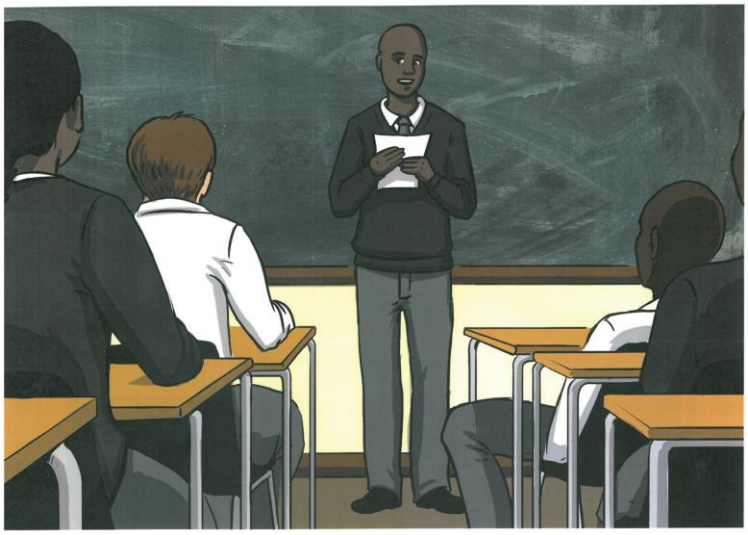

Tshepetšo le melawana ya go fa polelo ya go itokišetšwa

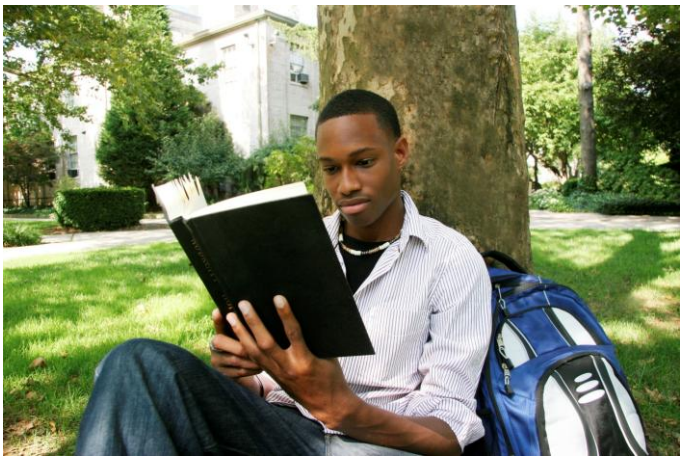

Copyright ViaAfrika

- Dira dinyakišišo ka sererwa (hlogo yeo o e filwego).
- Kgoboketša dintlha tšeo o tlogo bolela ka tšona.
- Nyakišiša le go rulaganya ka seo o tlo go bolela ka sona.
- Go itlwaetša/go itokišeša go fa polelo (tseba polelo ya gago gabotse pele ga ge o tlo efa pele ga bamphato).
- Šomiša mekgwa ya maleba ya go bolela le batho go ya ka maemo a bona, se ke go laetša temogo ya gago ya baamogedi ba tshedimošo
- Laetša temogo ya maemo ka go fapantšha polelo ya semmušo le ye e sego ya semmušo goba ya sethaka.
- Tšweletša le go thekga kgopolo ya gago.

Hlokomela tšeo di latelago ge o beakanyetša le go rulaganyetša go fa polelo ya go itokišetšwa:

- Šomiša tlotlontšu le popopolelo ya maleba ka bokgwari (O šomiša methopo ya go swana le pukuntšu le dipukukgakollo go kgetha tlotlontšu ya gago).
- Diteng di nyalelane le sererwa sa gago.
- O seke wa boeletša ntlha ga ntši.

Go itlwaetša le go hlagiša

- Go itlwaetša o ka bolela le mogwera wa gago goba yo mongwe wa leloko go go thuša goba o ka itokiša ka go itebelela ka seiponeng.
- Šomiša dithekniki tšeo di nepagetšego tša bomolomo ge o efa polelo:
  - Segalo
  - Lebelo
  - Kopantšhomahlo
  - Polelo ya dika tša mmele.
  - Pitšo ya mantšu ao a kwagalo.
  - Bolelathwhii le batheeletši.
- Tanya batheeletši ba gago ka matseno ao a nago le kgogedi.

Bjale theeletša polelo yeo e filwego ke yo mongwe wa barutwana ba sekolo seo se phagamileng sa Orlando go la Soweto ngwagola ka di 16 tša June ge ba be ba gopola balwela tokologo bao ba neetšego maphelo a bona, ya ba dihlabelo ka ngwaga wa 1976. Yona e sepetše ka tsela ye:

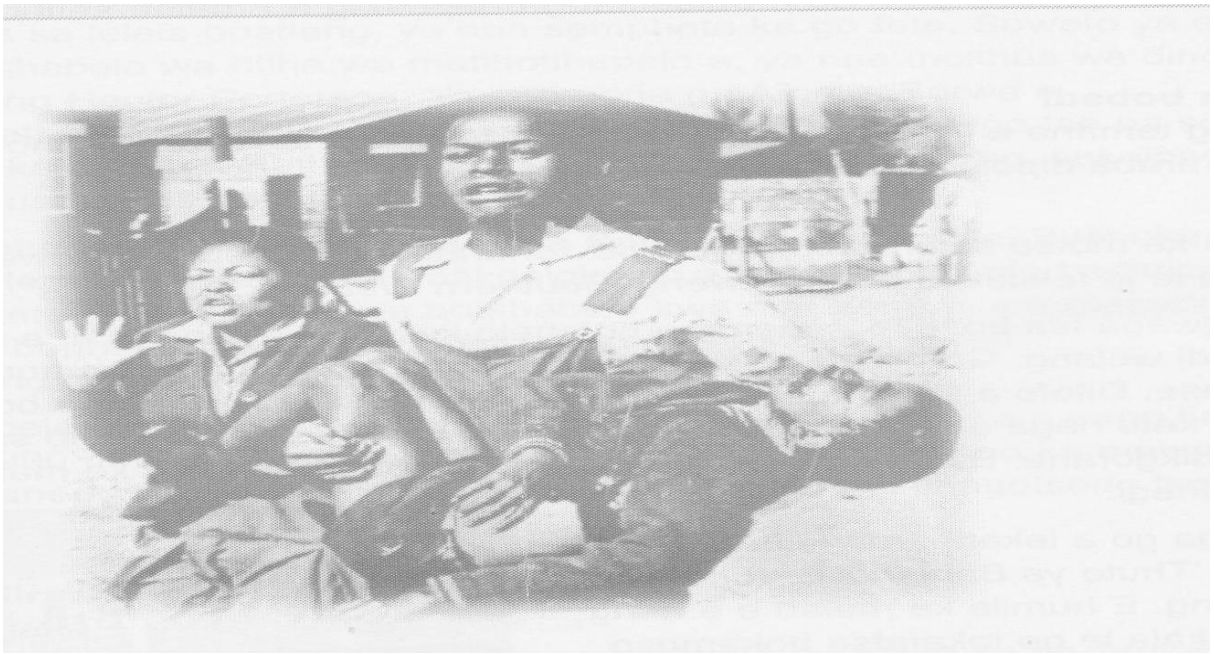

Morena moswaramarapo, hlogo ya sekolo, barutiši le lena barutwana bao le lego ka fa, ntumeleleng ke leboge sebaka seo le mphilego sona. Letšatši le la 16 June le bohlokwa go rena barutwana ba Afrika-Borwa ka bophara. Ke ikwa ke hlomphegile

Copyright ViaAfrika

kudu go kgethwa go fa polelo ka letšatši le. Ngwageng wa 1976 ka letšatši le la 16 June, go bile le kopano ya *South African Movement* yeo e bego e swaretšwe sekolong se se phagamego sa Naledi, mokgatlo wa baemedi ba baithuti o ile wa hlongwa. Tsietsi Mashinini a kgethwa go ba modulasetulo gomme baithuti ba beakanya mogwanto wa go ipelaetša kgahlanong le tšhomišo ya SeAfrikanse dikolong tša bathobaso. Molao mehleng yeo o be o gapeletša gore dithuto di rutwe ka polelo ya SeAfrikanse dikolong. Mesong ya letšatši leo go be go tonya e le ruri.

E be e le marega gommme muši wa ditofo tša malahla o tletše gohle. Baithuti ba ile ba ya dikolong bjalo ka mehleng. Bona ba be ba thabile ka ge ba be ba tseba gore go se go ye kae ba tla ba ba eya lepatlelong la Orlando. Kua dikolong tše dingwe tša go swana le bo Morris Isaacson, Murphy Morobe yo e bego e le moetapele wa baithuti ka nako yeo kua dithapelong tša mesong o ile a opela *Nkosi sikelel Afrika* ge ba swanetše go rapela *The Lords prayer*. Se se ile sa makaša barutiši kudu ba thoma go lemoga gore se sengwe se tlo direga tšatšing leo. Barutwana ba ile ba tšwa go ya go hlakana le barutwana ba dikolo tše dingwe kua mekgobeng gomme ba phaša Soweto ka legare e le ge ba lebile lepatlelong la Orlando. Ba be ba goelela mantšu a "*power! Down with Afrikaans"* le a mangwe. Go ile gwa tsoga ntwa magareng ga maphodisa le barutwana. Maphodisa a ile a thuntšha le go bolaya Hector Peterson. Baithuti bona ba itwela ka go foša maphodisa ka maswika.

Ka letšatši le, a re gopoleng balwela tokologo ba rena, re naganeng gore ge nkabe e se ka bona bophelo nkabe bo se ka mogwa wo bo lego lehono. Ke a leboga.

Bjalo ge iteke Ka go tšweletša polelo ya gago, a rere o memilwe go tla go fa polelo kopanong ya baithuti ba Marematlou ba sedikothuto sa geno, moo le yago go fana maele ka ša mekgwa ye meswa yeo le ka e šomišago go itokišeša dihlahlobo. Ala polelo ya gago gomme o itekole ka go šomiša lenaneotshwaiwa leo le filwego ka fa tlase go kgonthišiša mabokgoni a gago a go fa polelo ya go itokišešwa.

Šomiša lenaneotshwaiwa le go ela polelo ya go itokišetšwa

	Ee	Aowa
Ke kgona go beakanya pele ke efa polelo.		
Ke dirile dinyakišišo ka sererwa.		
Matseno a na le kgogedi.		
Retšistara, setaele, lentšu ke tša maleba.		
Ke šomiša polelo ka makgethe.		
Tšhomišo ya popopolelo le melawana ke tša maleba.		
Diteng di nyalelana le sererwa.		
Ke kopantšha mahlo le batheeletši ge ke bolela, le polelommele ke ya maleba.		

Polelo ya go se itokišetšwe

Wo ke mohuta wa polelo ya go se itokišešwe wona o ka o fiwa gore o hlagiše polelo ntle le go itokišeša pele ga nako. Šetša tšeo di latelago gogo thuša go kwešiša mohuta wo wa polelo le go hlagiša:

- Beakanya tatelano ya dintlha ntle le tikatiko ge o sa letile go fa polelo.
- Šomiša dithekniki tša gofa polelo tšeo di latelago:
    - Šomiša segalo, tšweletšontšu, lebelo, kopantšomahlo, leemo la mmele le polelo ya dika tša mmele ka makgethe.
    - Laetša tswalano le baamogedi ba tshedimošo gomme o bolele thwii le batheeletši.
    - Šomiša tlotlontšu le popopolelo ya mohola le maleba.
    - Šomiša matseno le mafetšo ka bokgwari.

O memilwe lenyalong ke mogwera wa gago, bjalo Moswarapo o tla go wena a go sebela gore o kgopela gore o tle o bolele se sengwe ka banyadi ka ge o ba tseba gabotse bobedi bja bona. Re alele polelo yeo o e filego mohla woo.

Copyright ViaAfrika

Laetša mabokgoni a gago a go fa polelo ntle le go itokišeša ka go:

Šomiša lenaneotshwaiwa leo le latelago go lekola mabokgoni a gago a gofa polelo ya go se itokišetšwe:

	Ee	Aowa
Ke kgona go fa polelo ntle le go itokeša pele.		
Ke kgona go šomiša dithekniki tša polelo ka nako ye e sa lebelelwago.		
Segalo ke se šomiša gabotse.		
Ke kgokagana le batheeletši ge ke bolela ka ge ke ba lebelela thwii ka mahlong.		
Ke šomiša polelo ka makgethe ka ge ke na le letlotlontšu la polelo.		
Ke šomiša matseno le mafetšo ka bokgwari bja go makatša.		

Potšišotherišano

Yona le ka e dira ka bobedi goba ka phanele.

Go beakanya go lokišeša potšišotherišano dira tšeo di latelago:

Pele ga potšišotherišano

- Mmotšišwa le Mmotšiši ba swanela go tseba **maikemišetšo** a go tsenela goba go dira potšišotherišano ya mohuta wo.
- Go bohlokwa gore ba tle ba šetše ba na le tsebo ya pele bjalo ka go lokiša dipotšišo tšeo di tlogo botšišwa goba tšona dikarabo tša dipotšišo tšeo o akanyago gore o ka di botšišwa.
- Mmotšišwa o akaretša dikarabo le ditaba tše dingwe tše bohlokwa ka go ngwala dinoutse a latelantša le go di beakanya ka tatelano.
- Mmotšiši le yena o beakanya ka tatelano dipotšišo tšeo a yago go di botšiša mmotšišwa gore a tle a fihlelele maikemišetšo a gagwe.

Copyright ViaAfrika

Ka nako ya potšišotherišano

- Tsebiša batšeakarolo pele le thoma polelotherišano.
- Ka kamogelano, hlola moya wa go tshephana gare ga bobedi goba dihlopha.
- Botšiša dipotšišo go hwetša tshedimošo (dipotšišo e be tša maleba mme di botšišwe ka hlokomelo le ka tlhomphano).
- Theeletša gabotse ge o botšišwa, lekola dikarabo tša gago pele o ka leka go araba, o be o arabe ka tshwanelo.

Ka morago ga potšišotherišano

- Tswalela potšišotherišano ka go leboga mmošišwa.

Mohlala wa potšišotherišano

Bala polelotherišano le Bongani Nxumalo Seopedi sa go tuma sa mmino wa Scathamiya mo go *Celeb Chat* yona e sepela ka mokgwa wo.

Copyright ViaAfrika

Metsotso ye 30 le Bongani Nxumalo

Bongani Nxumalo, 94. 7 *Highveld Stere's Traffic man*

1. **O belegwe neng le gona kae**?

Ke belegwe ka di 5 June 1970 kua lekheišeneng la Enkande

Kwazulu- Natal.

2. **Ke eng seo o godilego o se rata**?

Ke gotše ke rata dimpša ka ge ke be ke le motsomi, gape ke be ke ithatela go thuta ka ge

le tseba gore Natala ke lefelo la meetse a mantši gape le go raloka kgwele ya maoto ge ke thoma gotšwa mahlalagading.

3. **Ke papadi efe yeo o bego o e raloka ge o sa le sekolong**?

Ke rata kgwelentlatlana, kgwele ya maoto, go itšhidulla, le tša mabelo.

Fela yeo ke eratago go di feta ka moka ke kgwele ya maoto.

4. **Ke mang yoo a bego a le mohlala o mobotse go wena ge o gola**?

Batho ka moka bao ba atlegilego bophelong ke bona ba ralokilego karolo ye bohlokwa ka go ntlhohleletša gore ke nyake go swana le bona, ke motho wa go rata katlego, bjalo ka motho wa go atlega yo mongwe le yo mongwe o be a nkgahla ge ke gola.

5. **Ke eng seo o kilego wa se dira ge o gola seo se go swabišago?**

Ke tše dintši kudu fela ga gona yeo ke nyakago go bolela ka yona gona bjale.

6. **O be o nyaka goba eng ge o fetša sekolo?**

Ke gotše ke rata tšhelete le katlego ka fao be ke no nyaka go ipona ke atlegile gore bjang ke be ke sa kgathale.

7. **O ka thuša bjang batho ba bangwe bao ba nyakago go atlega go swana le wena?**

Kgotlelelo e tswala katlego, ke sona sehlare sona seo.

8. **Bongani re leboga gore o dumetše goba Karolo ya poledišano ye, re go akela mahlatse le mahlogonolo tseleng ya gago ya katlego.**

Tama kgoši le nna ke a leboga.

Bjale ge raloka papadi ye le bagwera ba gago ka go dira dipotšišotherišano tša go fapafapana le bona. Mohlala. Tša ka morago ga go falola mphato wa marematlou ka dihlora o ka ba le potšišotherišano go nyakwa go tseba gore o ikwa bjang goba ka morago ga go ba sebapadi sa letšatši ge le be le raloka kgwele ya maoto le sekolo sa sengwe.

Dikahlaahlo tša phanele

Dikahlaahlo tša phanele ke mokgwa wo mongwe wa poledišano mo go bolelwago ka seripa seo se itšego sa sererwa, gomme bakgathatema ba etwa pele ke modulasetulo yo a laolago tshepedišo. Ge go dirwa dikahlaahlo tša mohuta wo, se segolo ke gore go abelanwa dikgopolo tša go fapafapana goba tshedimošo go tšwa go methopo ya go fapana.

Copyright ViaAfrika

Diponagalo le melawana tša kahlaahlo tša phanele

- Seboledi se sengwe le se sengwe se bolela ka karolo ye itšeng ya sererwa.
- Hlokomela mešomo le tema ye e kgathwago ke modulasetulo:
  - Go be le taolo.
  - Go laola nako.
  - Tatelano ya lenaneo.
  - Go hlohleletša go tšea karolo.
  - Go tšea lehlakore.
  - Go dira boipiletšo bja ditšhišinyo goba diboutu.

Copyright ViaAfrika

Bjale ge ka sehlopha sa lena dirang kahlaahlo ya phanele.

- Etlang ka lenaneo leo le gopolago gore le ka rata go le šala morago.
- Kgethang modulasetulo gore go be le taolo, le se phamoge lenaneotherong.
- Šomišang retšistara ya maleba, setaele le lentšu go ya ka batheeletši, morero, kamano le kgwekgwe.
- Šomiša polelo ya maleba.

Šalang morago diponagalo le melawana tša kahlaahlo tša phanele tšeo le di bonego mo godimo.

Lekolang ka go diriša foromo ye e latelago ya kelo

Badiragatši ba kgonne:	**7**	**6**	**5**	**4**	**3**	**2**	**1**
Taetšo ya bokgoni bja go beakanya.							
Retšistara, setaele le lentšu tša malaba.							
Taetšo ya tsebo le šedi ya polelo.							
Bokgoni bja go šireletša maemo le go fa bohlatse bjo bo kgodišago.							
Go šomiša kgethontšu, popopolelo le melawana ya maleba.							
Go bolela ka boitshepo.							

Copyright ViaAfrika

Ngangišano

Ngangišano ke mokgwa wa semmušo wa go šomišetšwa go bogelwa lego tšea karolo phatlalatša. Ngangišano e direga gare ga dihlopha tšeo di ngangišanang ka sererwa seo se kgethilwego gomme di ngangišana ka ntlhatebelelo ka gofa mabaka a go fapana.

Šeša tšeo di latelago mabapi le ngangišana:

- Ngangišano e ba gare ga dihlopha tše pedi
- Go ba le sererwa reo se šišinywago.
- Goba le sehlopha sa thekga le sa go ba kgahlanong le sererwa.

Ngangišano

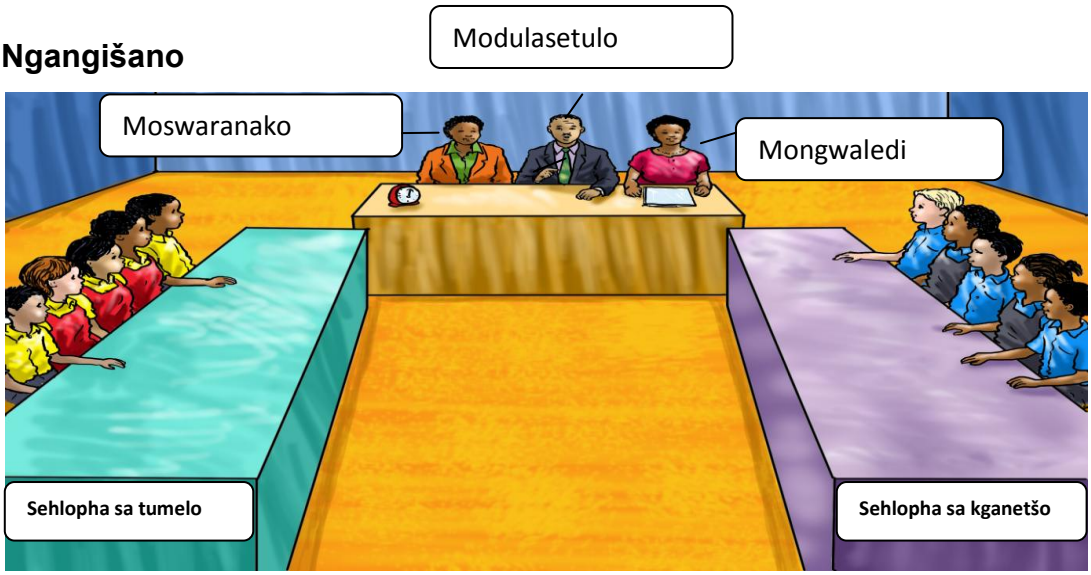

Ditshepedišo tša ngangišano di laolwa ke modulasetulo yo a:

- O tsebišago sererwa a ba a fa boithekgo bja sona.
- O tsebiša seboledi se sengwe le se sengwe
- O tliša taolo.
- O swara nako-diboledi di fiwa nako ye itšeng.
- Modulasetulo o tsebiša sererwa a kgopela seboledi sa mathomo go dira tšhišinyo (sehlopha se se dumelelanago le sererwa go bolela).

Copyright ViaAfrika

Ngangišano yona e tlo sepedišwa ka tsela ye:

Ba go thekga sererwa	**Ba goba kgahlanong le sererwa**
1. Seboledi sa mathomo sa go dumela se bega sererwa le dintlha ka botlalo.	1. Seboledi sa mathomo sa go ganetša se hlagiša ngangišano go ganetša sererwa.
2. Seboledi sa bobedi lehlakoreng le o aga godimo ga taba ya seboledi sa mathomo, le go bolela dintlha tša go thekga sehlopha sa gagwe.	2. Seboledi sa bobedi lehlakoreng la kganetšo o aga godimo ga taba ya sehlopha sa gagwe, a hlagiša ditaba tše diswa, le go ganetša seboledi sa go feta.
3. Seboledi sa boraro se bolelela dintlha tša go thekga sehlopha sa bona.	3. Seboledi sa boraro se bolelela dintlha tša go thekga sehlopha sa bona
4. Sehlophatumelo se fa dikganetšano tše pedi tša go gana kgahlanong le dintlha tše pedi tša sehlophakganetši, gomme sa fa mabaka a mabedi.	4. Sehlopha se fa dintlhakgolo tše pedi tša go thekga lehlakore la sona la kganetšo kgahlanong le dintlha tša sehlophatumelo gomme sa fa mabaka a mabedi.

Ngangišano e ka rungwa gomme dipoelo tša fiwa ka ditsela tše:

- Moahlodi a ka ela dipoelo tšeo di filwego gomme a fa dipoelo.
- Moahlodi a ka dumelela go bouta gomme dipoelo tša hwetšwa gotšwa go diboutu.

Morago ga go kwešiša tshepedišo ya ngangišano, etšwang ka dihlopha tše pedi gomme le ngangišane ka hlogo ye **Sebjana sa lefase se bile le mohola ikonoming ya rena.**

- Diboledi di bolele ka go šielana.
- Diboledi tša mathomo di be le matseno ao a gogago batheeletši le phetho ye maatla.
- Diboledi tša bobedi di thekge tša mathomo ka go emela ntlhatebelelo ya bona.
- Le tšwele pele bjalo ka ngangišano.

Copyright ViaAfrika

- Sererwa seo go phenkgišanang ka sona se rarolloge mafelelong.
- Polelo e be yeo e hlwekilego ya go amogelega.
- Mafelelong go be le mofenyi.

Dihlopha di ka elana ka go šomiša foromo yeo e latelago:

Sehlopha se kgonne:	**7**	**6**	**5**	**4**	**3**	**2**	**1**
Taetšo ya bokgoni bja go beakanya.							
Retšisrara, setaele le lentšu tša malaba.							
Taetšo ya tsebo le šedi ya polelo.							
Bokgoni bja go šireletša maemo le go fa bohlatse bjo bo kgodišago.							
Go šomiša kgethontšu, popopolelo le melawana ya maleba.							
Go bolela ka boitshepo.							

Go tsebiša seboledi

Ye ke ye nngwe ya bomolomo go tsebiša seboledi. Ka mabokgoni a, o fiwa sebaka sa go fa batheeletši tshedimošo ka ga seboledi sa letšatši.

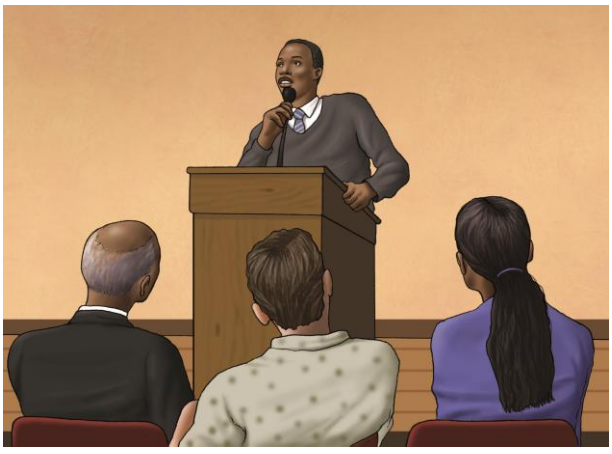

Ela hloko tšeo di latelago ge o tsebiša seboledi sa letšatši:

- Hwetša tshedimošo ya maleba go tšwa go seboledi.
- Šomiša setaele goba retšistara tša semmušo.
- Tšweletša kgahlego le ditetelo go batheeletši.

Copyright ViaAfrika

- Efa batheeletši tshedimošo le diphihlelelo tša maleba tše ba di tsebago.
- Aga ditetelo ka go khutša le segalo.
- Fetša ka mošito le boitshepo.

Mohlala wa go tsebiša seboledi

Mosepediša modiro, hlogo ya sekolo, maloko ka moka a sekolo komiti, dihlogo tša mafapa a go fapafapana, batswadi ba bana ba sekolo, barutwana bao ba le go mo ka moka, ke a le dumediša. Ke leboga gape le sebaka seo ke se filwego.

Mošomo wo ke o emetšego fa ga se wo mogolo ga kaalo. Ke tlilo le tsebiša seboledi se segolo sa letšatši, yena ke morwa wa mathomo wa moruti le mmamoruti Makgopa ba kereke ya Wesele, o belegwe ka di 23 Mei 1973 kua ga Mašašane. O tsene sekolo sa Molemole mephatong ya fase, a phetha Marematlouwa gagwe go la Kgalatlou a. Go tloga fao a ya go tlhahlwa bjalo ka morutiši Mokopane (1991-1994). O na le mangwalo ao a latelago a Yunibesithi: BA (1998) le BED(2002). O tšweletše ka dihlora dithutong tša *early childhood* le *psychology* ge a be a dira *BA Honours* le Unisa ngwageng wa 2005. O rutile dikolo tšeo di latelago Sebalamakgolo (1995-2000). Go tloga fao a thwalwa bjalo ka mohlahlabarutiši yunibesithing ya Lebowa go fihla ka ngwaga wa 2005. Lebakeng la bjalo ke mookamedi wa sediko sa bodikela lefapeng la Thuto. Motho yo ke bolelago ka yena mo ke Moprefesara Jerry Selaelo Makgopa. Re leboga ge o tšere nako ya gago go tla go fahlolla bana ba ba rena ka bohlokwa bja thuto maphelong a bona.

Bjalo ka moetapele wa baswa kerekeng ya geno le memile wo mongwe wa baruti ba baswa go tla go lefa thero letšatšing leo le kgethilwego ke kereke goba la baswa. Tsebiša seboledi seo se biditšwego go tla go fa thero mohlang wo.

Copyright ViaAfrika

Go fa mantšu a tebogo

Ye ke polelo yeo o ka e fago go leboga seboledi morago ga gofa batheeletši polelo.

Šetša tšeo di latelago:

- Šomiša retšistara ya semmušo.
- Theeletša seboledi gabotse, go laetša dintlhakgolo polelong.
- Efa dintlhakgolo polelong.
- Fetša ka mošito le boitshepo.

Mohlala wa go fa ditebogo

- O kgopetšwe ke ba lapa la geno go ba moemedi wa lapa go leboga setšhaba ka morago ga poloko ya yo mongwe wa leloko la lapa.

Mohlala wa go fa mantšu a Tebogo

Thobela moswaramarapo, baruti bao ba bothanego fa, setšhaba sa modimo ka moka ntumeleleng ke le leboge. Ke ema pele ga lena ke le morumiwa yo a romilwego ke ba lelapa go tla go le leboga ka thekgo yeo le re bontšhitšego yona. A ke thome ka lena baruti bao ba hlomphegago ke le leboge ka thekgo le mantšu a borutho ao le re filego ona beke ye ka moka, re a a leboga gomme re tšere dikeletšo ka moka tšeo le re eleditšego tšona gore re homotšege ka tšona, a Modimo a retwe ka go sa feleng. Thekgo yeo le re filego yona ga e seke ya felela ka rena, le dire bjalo le malapeng a mangwe.

Go lena baagišane le bagwera ba mohu, re ka se fetše go le leboga le re bontšhiše lerato la go makatša e le ruri. A lerato leo la lena le tšwele pele go le bontšha bana bao ba šetšego ka mola gae ba nnoši, ba nyaka hlokomelo ya go no swana le ya ge motswadi wa bona a be a sa le gona. Modimo a le šegofatše a le dire ga botse, re a le leboga.

Go lena setšhaba sa modimo le faletšego go tšwa kgole le kgauswi ge le ekwa mokgoši wa gore mogopo o mogolo o wele re a le leboga. Modimo a be le lena ditseleng tša lena ge le boela magaeng a lena, mo a le ntšhitšego gona Modimo a le bušetše. Ba ga Molepo ba re fetang ka gae le hlape diatla, le be le hwetše sa go ya maleng. THOBELA.

Copyright ViaAfrika

Bjalo wena le bagwera ba gago le be le memile Seboledi sa go tuma go tla go fa polelo ya go tsošološa maikutlo a go ba mofenyi ka mehla bophelong ge le tswalela mokgahlo wa lena mafelelong a ngwaga. Mo leboge.

Go bala le go bogela

Mo kgaolong ye pukutlhahla e tlilo tlaleletša seo morutiši a bego a se ruta ka mabokgoni a go bala le go bogela. Mabokgoni a **Go bala** le **Go bogela** a a fapana fela a šomišana mmogo. Karolo ye e akaretša go bala le magato a go bala le mekgwanakgwana ye e šomišetšwago go kwešiša le go laetša kgahlego go ditšweletšwa tša dingwalo le tše e sego tša dingwalo.

Magato a go bala

A re lebeleleng magato a go bala:

Pele ga go bala

- Tseba setšweleŠwa seo o yago go se bala.
- Dira dikamano ka tsebo ye e fetilego.

Ka nako ya go bala

- Akaretša go kwešiša sengwalwana le go hlokomela diponagalo tša popopolelo.

Ka morago ga go bala

- Araba dipotšišo tša setšweletšwa tša go fapanafapana ga tšona.

Ditšweletšwa tša go bonwa

Mehuta ya ditšweletšwa tša go bonwa

- Ditekatlhaologanyo
- Dipapatšo
- Dikhathuni/
- Diswantšho
- Dingwalo/dipuku

Go bona ke karolo ye bohlokwa ya go ithuta.

Copyright ViaAfrika

Diponagalo tše bohlokwa tša ditšweletšwa- Diripa tša puku

Pele ga go bala

Pele ga ge o ka thoma go bala setšweletšwa sa gago tseba diponagalo tša sona gore o be le tswalano goba gona go tsoša kganyogo ya go bala setšweletšwa sa gago.

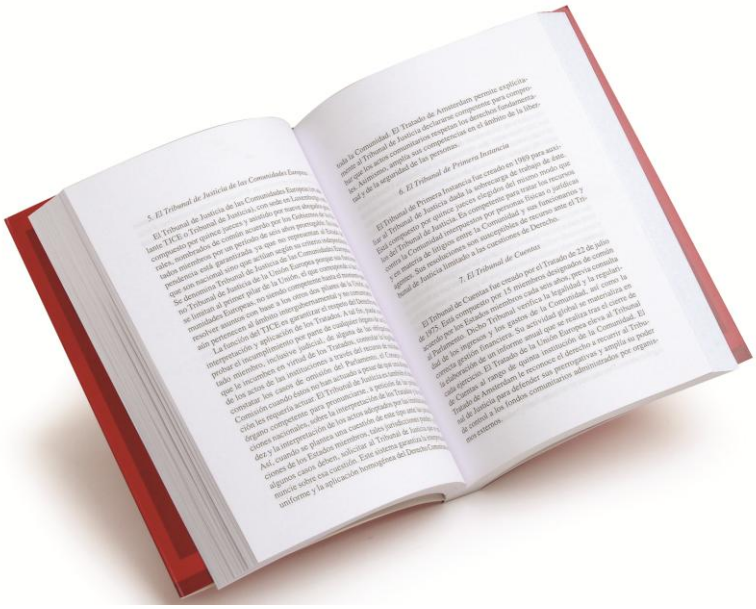

Seo o swanelago go se tseba ka mabokgoni a ke gore go tlo nyakega gore o be le bokgoni bja go **Sekima** o be o **Sekene** diponagalo tša ditšweletšwa tša gago.

Go Sekima go šomišetšwa go ntšha dikgopolokgolo tša sengwalwa ka go kitimiša mahlo. Mohlala ge o bala kuranta, botsebotse ga o tloge o bala ntšu ka ntšu, eupša o sekima sengwalwana, o ketimiša mahlo go bona ditabakgolo tša letšatši leo.

Go Sekena o bala setšweletšwa ka tsinkelo go utulla tshedimošo goba go hwetša kgopolokgolo ye e kgethilwego go phethagatša mošomo wo o filwego.

Sekima le go Sekena diponagalo tša setšweletšwa e lego:

- Leina la puku

- Dihlogo
- Dihlogwana
- Dithalwa
- Dikerafo
- Ditshwantšho
- Mongwalo wo o kotofaditšwego(fonto)
- Mongwalo wa moseko
- Disaene tša khomphutha
- Mantšu a bohlokwa

Sekima le go Sekema dikarolo tša puku e lego:

- Leina la puku
- Letlakala
- Dikagare
- Dikgaolo
- Tlhalošantšu
- Taetšantšu
- Semamatletšwa
- Lenaneontšu

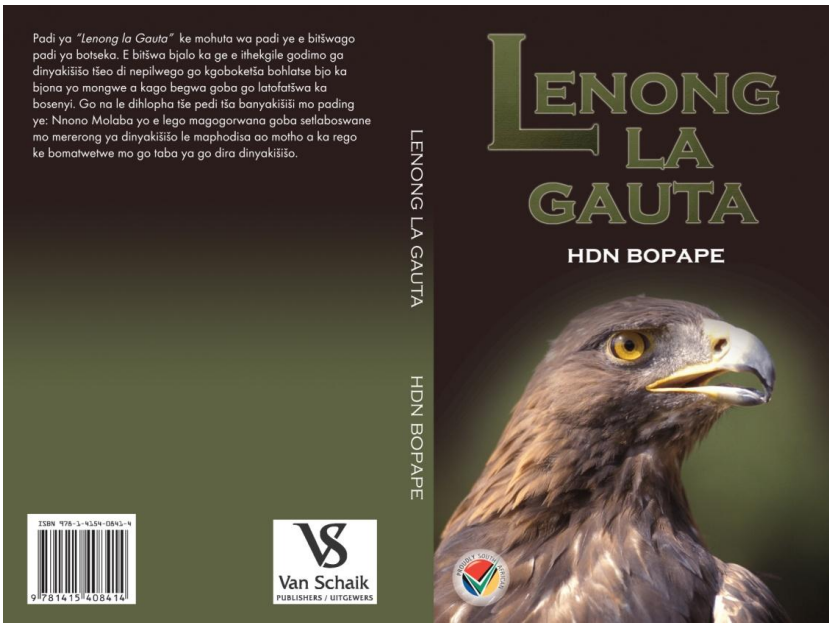

Ka nako ya go bala

- Bala setšweletšwa ka maikemišetšo le mafolofolo.

- Hwetša tlhalošo ya mantšu le diswantšho tšeo di sa tlwaelegago ka go šomiša mabokgoni a go kwešiša lentšu go ya ka diripa tša lona le mehlala ya tšhomišo go ya ka dikamano.

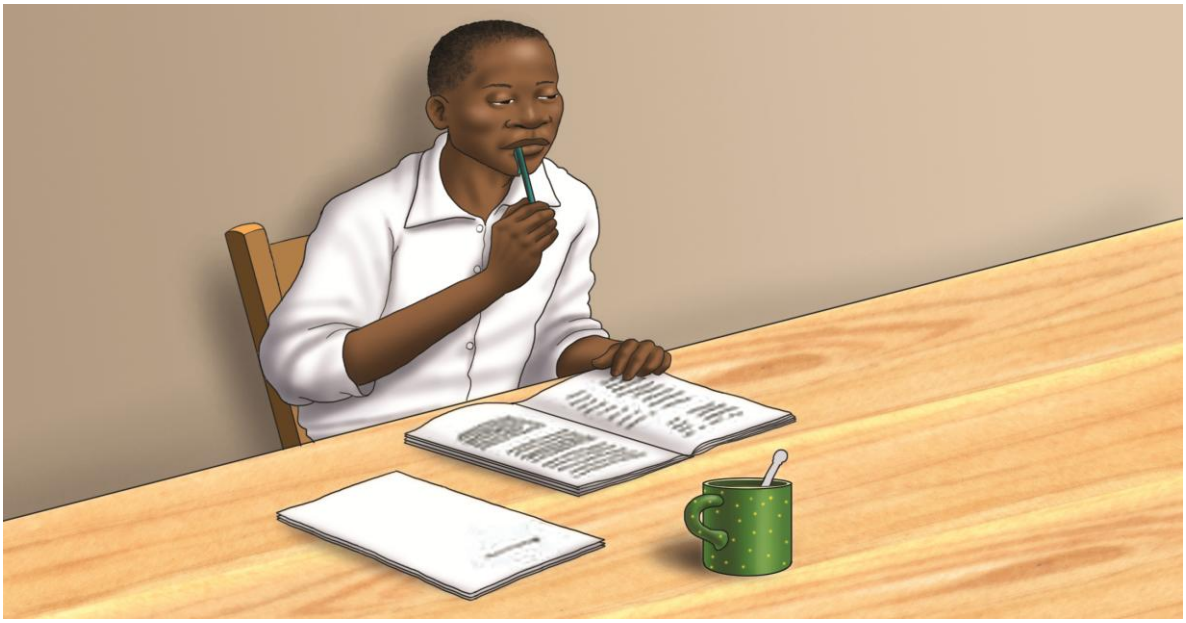

Mekgwanakgwana yeo e ka šomišwago ge o nyaka go balela kwešišo:

- Dira dikgokagano.
- Hlokomela kwešišo ya setšweletšwa.
- Lekanyetša lebelo la go bala setšweletšwa seo se lego bothata.
- Bala gape mo go nyakegago.
- Lebelela pele ka setšweletšweng.
- Nyaka tshedimošo ye e ka go thušago.
- Botšiša o be o arabe dipotšišo.
- Šomiša tshwantšhokgopolo.

Ka morago ga go bala

- Araba dipotšišo tša setšweletšwa tša go fapafapana.
- Bapetša le go fapantšha o be dire le ditlemaganyo.
- Lekola, ngwala o be o hlagiše kgopolo ya gago.
- Godiša temogo ya tšhomišo ya polelo ka tsinkelo ka go tseba tšeo di latelago:
  - Ntlha le kakanyo.
  - Tlhalošothwii le ya go rarela.

Copyright ViaAfrika

- Tlhalošo ya pepeneneng le tlhalošo yeo e iphihlilego ya lentšu.
- Bokamorago bja setšweletšwa le bja mongwadi mabapi le tša phedišano, sepolotiki le setšo.
- Tswalano gare ga polelo le maatla.
- Polelo ya go tsoša maikutlo le ya go goketša, go tšea lehlakore, go hlaola batho go ya ka seo ba lego sona, go kgetholla, go lebelela dilo ka leihlo le tee, ditsela tša go fapana tša polelo le mohola wa go akaretša goba go tlogela tshedimošo.

Bjalo ge iteke ka go ntšha puku ya gago ya go bala, e ka no be ya padi yeo e kgethetšwego go balwa, papadi, theto, dikanegelotšhaba, goba ya kanegelokopana gomme o Sekime dikarolo tša puku yeo o e balago. O se ke wa lebala gore ge o Sekima o no kitimišago mahlo go hwetša tshedimošo ya maleba ka puku (ka go no bala leina la puku/ dihlogo tša ditaba, wa be o šetše o tseba diteng).

Sekena dikarolo tša puku ya gago (lenaneontšu/tlhalošontšu le mametletšo)go hwetša dikgopolo tša go thekga. Go Sekena ke go bala ka tsinkelo go hwetša kgopolokgolo/go bala ka tsenelelo le kwešišo.

Mabokgoni a a tla go kgontšha go kwešiša le go sekaseka dipuku tšeo o di balago ge o latela magato le mekgwanakgwana ya go bala.

Go balela go kwešiša

Mekgwanakgwana ya go bala ditšweletša tša go ngwala

Tekatlhaloganyo

Tekatlhaloganyo ke temana yeo e balwago ka kwešišo gore o kgone go fetola dipotšišo tšeo di ka botšišwago morago ga go bala. E tšwelela ka mokgwa wa temana. Go na le molaetšamogolo wo o tlišwago ke temaneng ye. Polelo e šomišwa ka makgethe gomme ditaba di beakantšwe botse ebile di nyalelana le hlogo.

Copyright ViaAfrika

Ka mabokgoni a go bala le go bogela re latela magato ao a latelago:

Pele ga go bala

- Kitimiša mahlo go itemogela hlogo ya temano, mongwalo wo o kotofaditšwego, mongwalo wa moseko, ditemana, mantšu a bohlokwa.
- Lokiša pene goba phentshele go kgona go thalela, go ngwala dihlalošo tša mantšu le dikakaretšo ge o dutše o bala.

Ka nako ya go bala

Mekgwanakgwana yeo e ka šomišwago ge o nyaka go balela kwešišo:

- Dira dikgokagano.
- Hlokomela kwešišo ya setšweletšwa.

Copyright ViaAfrika

- Lekanyetša lebelo la go bala setšweletšwa.
- Ngwala dinoutse.
- Bala gape mo go nyakegago.
- Gopolela pele o thušwa ke go ipopela seswantšhokgopolo ka setšweletšwa.
- Nyaka tshedimošo ye e ka thušago gore o kwešiše sererwa.

Bala ditemana tše ka šedi ye kgolo gore o kgone go araba dipotšišo.

DIBOTSE GA DI LEBANE

1. "*ke kwa gore ke rile go tloga, Thabo a šala a boa*. " A botšiša Tshidi gore nna le yena re be re swere efe taba. Tshidi a mmotša tšohle tšeo re bego re di bolela. O ile a topa lepara, a rothotha Tshidi ka lona. Lebaka e le ge a be a nagana gore Lebo o be a botša Tshidi ka mesepelo ya gagwe ya mo motseng. O ra letswalo le molato. Go a nyamiša ka nnete.

2. Tshidi a re maoto nthwale, a lebile ga gabo kua gaSeleka. Ba bo Tshidi ba mmušetša bogadi ka ge ba dumela gore lebitla la mosadi ke bogadi. Ge ba bušetša Tshidi bogadi Thabo a ba tshephiša go bušetša Tshidi sekolong gore a tlogele go hlwa a ahlametše maaka mo gae, gomme a tshephiša gape gore a ka se sa mo

kgalema ka lepara. Aowa, ba dumelelana ba sa lemoge gore khudu ga e lahle legapi la yona, gape gore ya boela pitšeng e a swa.

3. Aowa Thabo o ile a phethagatša tshepišo ya go romela Tshidi sekolong go ya go ithutela goba modirelaleago. Tshidi a kgotlelela dithutong tša gagwe go sena le molato. Thabo a fela a yo mo hlola kudu mafelelong a kgwedi. Ka letšatši le lengwe, Thabo a kwa a lewa ke bodutu, a tšwafa go yo etela Tshidi. A ja marapo a hlogo gore a ka dira eng gomme a se gopole selo seo se ka mo tlošago bodutu. Mafelelong a gopola lefelo leo a ka yago go lona.

4. Ge a fihla lefelong leo la go rekiša bjala, a humana masogana le makgarebe ba tsentšhiše dihlogo ka dinkgong gomme le yena gwa ba bjalo, ba bolawa ke mabele mabelega batho. Yo mongwe le yo mongwe o be a ikeme ka mothwana wa gagwe ge e se yena le lekgarebe leo ba rego ke Dikeledi. Thabo a dula kgauswi ga Dikeledi gomme ba thoma go swara mehlamo. Ya ba gore ke gona naka di lekane baletši. Go se go ye kae Thabo ke ge a beile letsogo la gagwe magetleng a Dikeledi, a thoma go phula pelo maroba. Gatee fela ba thoma go itiana ka tladimolongwana.

5. Ba sa iketlile, Chopa, lesogana la Dikeledi la go tuma ka botsotsi le boganka a tsena. Ba be ba file mojako mekokotlo ka fao ga se ba mmona ge a tsena. Thabo o no kwa ka lebotlolo le thubelwa hlogong ya gagwe, madi ya ba noka. Chopa ka lentšu leo le roromelago a re go yena "*Lehono gona ga wa di gadikela go di phura, o apišane le lekgarebe lešele*". Ge a retologa, a ikhwetša a lebantše mahlo le serotswana sa kgogo. Nakong yeo Dikeledi le bohle bao a bego a na nabo ka fao ba tsene ka monga wa seloko, go šetše yena a nnoši. Monagano wa gagwe wa thoma go longwa ke mala, a se tsebe gore a tšeye eng a beye. O be a thothomela bjalo ka re ke lehlakanoka. Thabo a no kwa gore a ka phološa fela ke la bošuana leo a le boletšego a sa ikemišeša. "*ke kgopela tshwarelo monna Chopa. "*

6. Mong lefelo leo, a mo lamolela ka go bolela le Chopa, ka nako yeo ke ge Thabo a hloka molomo o kare ga se yola a bego a rothotha mosadi. Ge nkabe e se monglefelo, nkabe Thabo a hlabelwa dipudi a begelwa mabjala. O nyetše mosadi wa go loka wa go se tlaletlale le mebila eupša yena o dira eng? Ke nnete gore dibotse ga di lebane.

Copyright ViaAfrika

Ka morago ga go bala

- Araba dipotšišo tša setšweletšwa tša go fapafapana
- Bapetša le go fapantšha o be o dire ditlemaganyo
- Lekola, ngwala o be o hlagiše kgopolo ya gago
- Godiša temogo ya tšhomišo ya polelo ka tsinkelo ka go tseba tšeo di latelago:
    - Ntlha le kakanyo.
    - Tlhalošothwii le ya go rarela.
    - Tlhalošo ya pepeneneng le tlhalošo yeo e iphihlilego ya lentšu.
    - Bokamorago bja setšweletšwa le bja mongwadi mabapi le tša phedišano, sepolotiki le setšo.
    - Tswalano gare ga polelo le maatla.
    - Polelo ya go tsoša maikutlo le ya go goketša, go tšea lehlakore, go hlaola batho go ya ka seo ba lego sona, go kgetholla, go lebelela dilo ka leihlo le tee, ditsela tša go fapana tša polelo le mohola wa go akaretša goba go tlogela tshedimošo.

Copyright ViaAfrika

Araba dipotšišo gomme dikarabo tšeo di letetšwego o di filwe kua morago di šomiše fela go dira diphošollo.

1. 1 Thulano gare ga Thabo le Tshidi e hlotšwe ke eng?

1. 2 Ge o lebeletše seswantšho sa ka godimo o ka re molaetša wa ditemana tše ke eng?

1. 3 Mongwadi o šupa eng ka **dinaka di lekane baletši**?

1. 4 A o bona e le tshwanelo gore Thabo a iše Tshidi seatla? Fahlela karabo ya gago o lebeletše molaotheo wa Afrika-Borwa?

1. 5 Hlaloša diema tše **khudu ga e lahle legapi la yona** gape **ya boela pitšeng e a swa** go ya ka moo di dirišitšwego temaneng.

1. 6 Ke magato afe a mosadi a ka a tšeago ge a hlorišwa ke monna go swana le Tshidi

1. 7 Afrika-Borwa e dira eng go šireletša basadi ba go swana le boTshidi?

1. 8 Tšweletša kgopolo ya gago mabapi le banna ba go betha basadi. O be o re botše gore batho ba ba ka thušwa bjang?

1. 9 A o bona seo se dirilwego ke Chopa e le sa maleba? Wena ge nkabe o le Chopa o hwetša ditaba dile ka mokgwa wo di bego dile ka gona, o be o tla dirarolla bjang?

1. 10 Na hlogo ya setšweleša e sepelelana le ditaba tša ka gare ga setšweletšwa ke mothalotheto ofe wo o ka re ntshešago wona o o naganago gore o tliša nyalelano yeo?

Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo.

Go tšwa ditemaneng tša ka godimo re tlile go ithuta thutapolelo

1. 1 Iša šedi ya gago go mantšu ao a ngwadilwego ka moseko. Mantšu a bjalo

a bitšwa **Polelothwii/polelommoledi.** A ke mantšu ao a boletšwego ke mmoledi ka ntle le go fetola selo. Mantšu a mohuta wa a ageletšwa ka ditsebjana.

Copyright ViaAfrika

Mohlala go tšwa temaneng

"*ke kwa gore ke rile go tloga, Thabo a šala a boa*. "

"*Lehono gona ga wa di gadikela go di phura, o apišane le lekgarebe le šele*".

"*ke kgopela tshwarolo monna Chopa. "*

Polelotharedi/Polelopegelo yona ke mantšu ao a boletšwego ke motho mongwe. Ona a ngwalwa ka mokgwa wa go rarela.

Polelothwii/Polelommoledi e ka fetolwa goba **Polelotharedi/Polelopegelo** goba **Polelotharedi/Polelopegelo** e ka fetolelwa goba **Polelothwii/Polelommoledi**

Mohlala:

Polelothwii: "*Lehono gona ga wa di gadikela go di phura, o apišane le lekgarebe lešele*".

Polelotharedi: A re lehono gona ga a di gadikela go di phura ka ge a apišitše lekgarebe lešele.

Bjale ge iteke ka go fetolela polelothwii go polelotharedi ya mafoko a ka fase

a. "*ke kwa gore ke rile go tloga, Thabo a šala a boa*. "
b. "*ke kgopela tshwarelo monna Chopa."*

1. 2 Temaneng go na le mantšu ao a thaletšwego

Mantšu ao ka moka a bišwa **Mašala. A** bitšwa mašala ka ge e le mašaledi a mantšu ao a rego ge a sa bitšwe bjalo ka ge a filwe pejana, gwa šomiša ona. Hlokomela gore Mašala a šomišwa sebakeng sa maina mafokong. Ona a ka tšwelela ka mekgwa e mebedi, e lego go emela leina thwii, goba go šupa go leina leo le filwego pejana. Ke ka moo re nago le mehuta yeo e latelago ya Mašala.

Mašalašala- ao a šalago ge re tloša leina Thabo- yena**.**

Mašalašupi- ka ge a laetša go šupa Lefelo-leo,, Nako-yeo, Thabo-yola

Batho-bao

Mašalaohle- le tsebja ka thito ya –ohle gomme thito ye e na le makgokedi a ona ao a tswalanego le dihlogo tša maina. Mmotša –Tšohle, Batho-bohle.

Lešolathuo-ke lešala leo le emelago selo seo se ruilwego. Hlogong ya gagwe, letsogo la gagwe,, dithutong tša gagwe, lebile ga gabo.

Bjale ge iteke ka go ka go inyakela Mašala a mangwe go tšwa temaneng ao re sego ra a šomiša bjalo ka mehlala.

1. 3 Temana e kgotšhe **dika** le **diema** tšeo di šomišitšwego go nontšha polelo. Seema ke lefoko le lentšu la mogologolo leo le akaretšago therešo ka ga bophelo. Di diretšwe go ruta batho mekgwa ya phedišano.

Mehlala go tšwa temaneng:

- Lebitla la mosadi ke bogadi.
- Khudu ga e lahle legapi la yona.
- Ya boela pitšeng e a swa.

Bjale ge efa ditlhalošo tša diema tšeo di lego ka godimo gomme dikarabo tšeo diletetšwego o di filwe kua morago di šomiše fela go dira dipošollo

Dika

Ke mebolelwana ya tlhago yeo ditlhathollo tša yona di sa hwetšagaleng ga bonolo goba tlhalošo e ka senkwago go mantšu ao a bopago mebolelwana ye. Dika di theilwe godimo ga lediri leo le šomišwago le mainantšu ka go fapafapana.

Mehlala go tšwa temaneng:

- Go kgalema ka lepara.
- Go tsentšhitše dihlogo ka dinkgong.
- Go ja marapo a hlogo.
- Go bolawa ke mabele.
- Go phula pelo maroba.
- Go fa mojako mekokotlo.
- Go hloka molomo.
- Go hlabelwa dipudi wa begelwa mabjala.

Copyright ViaAfrika

Bjale ge efa ditlhalošo tša dika tšeo di lego ka godimo gomme dikarabo tšeo di letetšwego o di filwe kua morago, di šomiše fela go dira dipošollo.

1. 4 Temaneng go na le mantšu a mmala o mohubedu o na a bitšwa:

Madiri

Ke mantšu ao a laetšago modiro wo o dirwago ke sediri goba lešala, kwano magareng a sediri le lediri e tlišwa ke lekgokedi leo le bitšwago lekgokasediri. Lekgokasediri le dumelana le lentšu leo e lego sediri.
Hlokomela mehuta ya madiri.

Mohuta wa lediri	**lediri**	**hlogo**	**modu**	**moselana**
ledirela	mo lamolela	mo-	lamola	el-a
ledirani	Ba a ratana	ba a	Rat-	-an-a
lediregi	E a lemega	e a	lem	-eg-a
lediriši	O lemiša	o-	lem-	-iš-a
ledirišiši	O ikemišetša	o-	kem-	-išetš-a
ledirolli	Ba lemolla	ba-	lem-	-oll-a
lediraki	O gataka	o	gat-	-ak-a
leitiri	O ipona	o-i-	Bon-	-a
lentiri	Ba a nthata	ba-a-n	-that-	-a

Bjale ge re botše muhuta ya madiri ao a ngwadilwego ka bohubedu gomme dikarabo tšeo di letetšwego o di filwe kua morago di šomiše fela go dira dipošollo.

Bjale ge iteke o bone ge o na le bokgoni bja go araba tekatlhaologanyo yeo e latela o latela magato ka moka le Mekgwanakgwana yeo e ka šomišwago ge o nyaka go balela kwešišo.

Copyright ViaAfrika

Kakaretšo

Lebelela diponagalo tša kakaretšo ke tšeo ka fa tlase.

- Bala kakaretšo ka go kitimiša mahlo.
- Akaretša dikgopolokgolo le dikgopolotlaleletšo.
- Latela ditaelo ka fao o swanetšego go ngwala ka gona.
- Se ngwalolle/kopolla kakaretšo.
- Šomiša boitlhamelo bja gago/mantšu a gago fela o seke wa fetola moko.
- Ngwala ka lebaka leo le fetilego/motho wa boraro.
- Šetša polelo ge o ngwala.

Latela magato le mekgwanakgwana ya go bala gore o tle o kwešiše sengwalwa.

Pele ga go bala

- Tseba setšweleša seo o yago go se bala ka go lebelela diswantšho tša sona.
- Dira dikamano ka tsebo ye e fetilego ka go araba dipotšišo tšeo di latelago:

1. O tseba eng ka diswantšho tša ka tlase?

2. Ke papadi dife tšeo di tšwelelago mo. Re fe maina a batho bao o ba

   tsebago ba bapala tšona dipapadi tšeo?

3. Ke mohuta ofe wa papadi wo o ratago? Fahlela karabo ya gago.

4. Dipapadi di re hola ka eng?

5. Go dipapadi tša ka fase, ke dife tšeo o sa di ratego? Efa lebaka.

Copyright ViaAfrika

Ka nako ya go bala: bala temana ya ka fase

- Sekima le go sekena dikgopolokgolo le morero.
- Hwetša kgopolokgolo le dikgopolotlaleletšo ka go go bala ka go kitimiša mahlo.
- Akanya o šomiše tshedimošo ye o e hweditšego ge o be o bala ka lebelo.
- Šomana le tlotlontšu ye nngwe le ye nngwe yeo o gahlanago nayo.

Tsebo dipapading e bohlokwa, e nyaka go šireletšwa ka tsela yeo e nepagetšego. Go ba le boitshepho go ka thuša sebapadi go fenya ka mehla ge a tsenela diphadišano. Fela se segolo mo dipapading ke maitshwaro ao a lokilego. Maikarabelo dipapading a sepelelana le maikemišetšo. Ba ke batho bao ba dulago ba bona bophelo ka lehlakoreng la go phadima. Go nyamiša kudu go hwetša radipapadi a dula a ngongorega kgafetšakgafetša ka se le sela ge a swanetše go ntšha bokgoni bja gagwe, kudu ge a swere maemo a godimo nageng ya gabo go tša dipapadi. Dipapading go nyakega dinatla tšeo di kgonago go itharollela mathata ka bo bona, kudu ao a lebanego le gore ba be dibapadi tša mmakgonthe.

Copyright ViaAfrika

Go na le muhuta yeo e fapanego ya dipapadi yeo motho a ka e tsenelago mo bophelong. Afrika –Borwa le dinagamabapi di humile ka tše dingwe tša dibapadi tša go laetša maikarabelo, boitshepho, botshephegi, tsebo le bokgoni dipapading tša go fapafapana. Ke nnete ge go thwe dimpho tša batho ke tšeo di fapanego. Go na le bao ba filwego go tša mmino, bangwe ba filwe go tša mabelo, bangwe ba filwe ka tša matswele, bangwe ba filwe ka go rutha, bangwe ba filwe go namela mehlare le maswika a magolo mo dithabeng tša mafekefeke, bangwe ba filwe maatla a go kuka ditšhipi tše boima, bangwe ba kgona kgwele ya maoto, mola bangwe ba kgona kgwele ya matsogo. Bangwe ba filwe tša bomasebotsana, ge ba šetše ba raloša dinoka mesepelong o tla nwa meetse wa kgolwa.

Dipapadi di kopanya batho ba merafe ya go fapafapana, go swana le maloba ka mo nageng ya afrika -Borwa re bone mehlobohlobo ya batho gotšwa dinageng tša go fapana, ba tlilo bogela kgwele ya maoto ka mo nageng ya rena ya Afrika-Borwa. Polelo ya dipapadi ke ye tee. Batho ba dipapadi le ge ba sa bolele polelo ya go swana ge ba raloka go na le ka mokgwa woo ba kwanago ka polelo ka gona. O tla bona motho wa gona a re go gobatša o mongwe ka phošo, a ya go yena gomme ba swarane ka diatla goba ba bontšhana gore ba sale bagwera. Ge ka moka ga rena re ka ba le moya wa boradipapadi gona re ka phela ga botse mo lefaseng ka gore ge re phošeTšane ra tlogela gohlwa re tsupulelane melomo, ra swarelana gommme ya ba šebešebe.

Morago ga go bala

Dintlha di akareša tšeo di latelago:

- Sebapadi se be le maitshwaro a mabotse le tsebo ya papadi ya gagwe.
- Maikarabelo a sepelelana le maikemišešo.
- Batho ba go fapana ba filwa dimpho tša go se swane, ba bangwe ke boramabelo, diopedi boramatswele, ba bangwe ba kgona go rutha bjbj.
- Ga nyakega boitshepo mo dipapading.
- Radipapadi ga a swanela go phela a ngongorega.
- A šomele go fenya ka mehla go kgatla batho ba naga ya gabo.

Copyright ViaAfrika

- Dipapadi di kopanya batho ba go fapana le ge ba sa tsebane le go bolela polelo e tee.
- Afrika-Borwa ke ye nngwe ya dinaga tšeo di kilego tša amogela baeng ba go tšwa mafaseng a go fapana ka baka la kgwele ya maoto.
- Baraloki ba dipapadi gab a befelwe ge yo mongwe wa bona a ka gobala ge ba dutše ba bapala.
- Batho ba swanetše go itšeela mehlala ya bo radipapadi gore bophelo bo be bonolo bo tlale lethabo.

Bjalo ge bala temana yeo e lego ka mo tlase gomme o ngwale kakaretšo ya dinhla tše šupa ka mantšu a e ka bago 80 go iša go 90. Latela Magato ka moka a mabokgoni a go bala e lego, pele ga go bala, ka nako ya go bala le ka morago ga go bala.

- Šomiša rubriki yeo e filwego ka fa fase go swaya kakaretšo ya gago.

Mokgwa wa go swaya:

- Dintlha
- Tšhomišo ya Polelo.

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go ngwala kakaretšo.

Bala temana ya ka tlase gomme o ngwale dintlha tše šupa tša go laetša bohlokwa bja mehlare. Ngwala ka mantšu a go se fete 90.

Latela magato ka moka ao o a filwego ka godimo a go bala pele o araba karolo ye.

Gantši re tšeela mehlare fase, ga re bone bohlokwa bja yona. Se se ka dira gore re be le tikologo ya go hloka mehlare. Le ge re e tšeela fase bjalo, e re thuša ka mekgwa ye mentši. Mehlare e re nolofaletša bophelo le go kaonafatša tikologo ya rena. E tšea khaponotaoksaete ya ntšha oksitšene yeo e nontšhago moya wo o re dikologilego. Ge dithokgwa di tlošitšwe, le mehlare e bodile ka morago ga go ripša, go tšwa khaponotaoksaete yeo e thušago mo kgodišong ya dimela tše dingwe.

Mehlare e nyanya meetse go tšwa mmung ka medu ya yona, ya a lokolla bjalo ka mušimeetse kua lefaufaung, gomme se se bitšwa moyafalo. Bao ba dirago Thutofase ba a tseba gore mehlare e fokotša kgogolego ya mobu. Bona ba gatelela ntlha ya gore mehlare e swanelwa ke go hlokomelwa, kudu ka ge e le magae a diphoofolo tša go fapana. Ka fao ge re feditše magae a tšona di tla dula kae? Gona re ile go tšea kae dimenerale le dibithamene gore mebele ya rena e phele gabotse? Mebele ya rena e hloka merogo, diserele le dienywa. Go a tsebega lefaseng ka bophara gore thibela malwetši e phala kalafo. Gona fao batho ba eletšwa go fela ba enwa dihlare tša go swana le bosinamone, bogemere, bomorinka le bolengana go thibela malwetši a go swana le mpshikela. Se sengwe se bohlokwa ka mehlare ke gore e re thuša ka go re fa meriti

PALOMOKA YA KAROLO YA B: [10]

Papatšo

Mo go mabokgoni a o tlilo sekaseka, wa hlatholla, wa lekola le go iphetolela.

Pele ga go bala

Hlokomela tšeo di letelago:

- Lebelela setšweletšwa se o bone ge o se tseba.
- Dira dikamano ka tsebo ye e fetilego ka ga setšweletšwa se.
- Hlaloša diponagalo tša papatšo ye ya ka tlase.

Copyright ViaAfrika

Papatšo

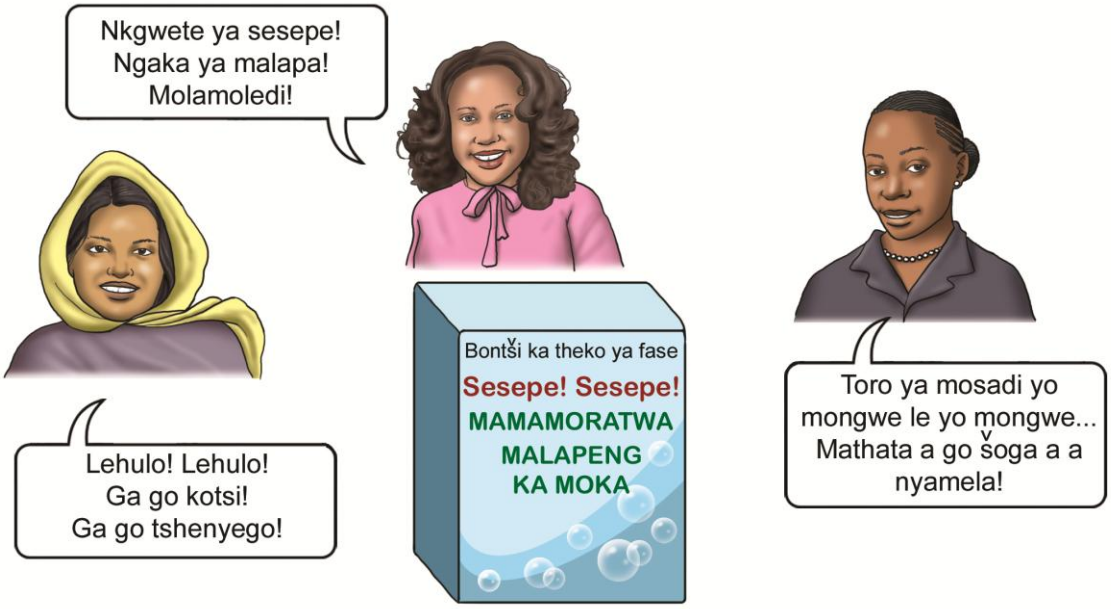

- Lebelela mehuta ya fonto le bogolo, hlogo le melaetša ya go thekga.
- Tšhomišo ya maswaodikga.
- Lebelela gore setšweletšwa se beakantšwe bjang.
- Lebelela Ka mo mongwadi a tanyago šedi ya baamogedi.
- Lebelela bohlokwa bja mmala.

Ka nako ya go bala

Sekima le go Sekena dithekniki tša polelo ya go šušumetša/goketša.

- Polelo ya maikutlo.
- Polelo ya go hlalefetša/go jabetša.
- Polelo ya go tšea lehlakore /kgethollo/tshekamelo ka lehlakoreng le tee (go ya ka merafe, bong, bohlobo, bogolo bjbj).
- Melaetša ya pepeneneng le ya go iphihla.
- Tšhomišo ya mahla a polelo.
- Lebelela le go bala setšweletša ka tsenelelo le kwešišo.

Ka morago ga go bala

- Araba dipotšišo mabapi le setšweletšwa se, go tšwa maemong a tlase go ya maemong a godimo.
- Bapetša o be o bontšhe phapano.

- Akaretša
- Sekaseka, tšea sephetho o be o ntšhe dikgopolo tša gago.

Araba dipotšišo tše di latelago mabapi le papatšo ye o e filwego ka godimo.

1. Naa papatšo ye e lebantšhitše sehlopeng sefe sa baamogedi?
2. Tsopola polelo ya go jabetša yeo e šomišitšwego papatšong?
3. Hlaloša maatla a tšhomišo ya polelo yeo mmapatši a e šomišitšeng go goga šedi ya bareki ka mantšu a: **Nkgwete le Ngaka**
4. Na papatšo e tšweletšweleditše kgethologanyo ya bong ka tsela efe?
5. Hlaloša tšeo di latelago mo papatšong:

a. Mehuta ya fonto le bogolo bja yona

b. Tšhomišo ya maswaodikga la **tlogelo** le **makalo**

c. Bohlokwa bja mmala.

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go sekaseka, wa hlatholla, wa lekola le go iphetolela go

Lebelela papatšo ya go latela gomme o arabe dipotšišo tša go e latela

Copyright ViaAfrika

1. Kgetha karabo ya maleba. Mmapatši o dirišitše polelo ya go... papatšong ya gagwe.

a. Jabetša
b. Tšweletša maikutlo
c. Gatelela

2. Papatšo e lebišitšwe go sehlopha sefe sa batho? Hlaloša.

3. Ke ka lebaka la eng ge selokene se šomišitše dikhutlo tše pedi? Na kutlo ye e fetoša bjang hlalošo ya setšhweletšwa se?

4. ke ka lebaka la eng mmapatši a bontšhitše seswantšho sa

setšweletšwa papatšong ye?

6. Hlaloša tšhomišo ya difonto tša go fapana papatšong

Dikhathuni

Go balela go kwešiša: Tlhathollo ya ditšweletšwa tša go bonwa ()

- Ithute ka mo polelo le diswantšho di huetšago tlhalošo ya setšweletšwa.

Baratani ba lwa ka lebaka la selfoune mo e lego gore ge e lla ka ntlong e ya fofelwa napile ya ba gona ge mathata a thomile. Selfoune ke setšweletšwa se se botse sa mohola efela se nyaka hlokomelo. Maratahelele keletšo yaka go wena še! O se ke wa fa batho ba go se be le mekgwa nomoro ya gago ka gore ba ka go founela ka dinako tša go se dumelelege.

Hlokomela tšeo di latelago

Pele ga go bala

- Lebelela setšweletšwa, o tseba eng ka sona?
- Maikutlo a gago ke eng ka seo se diregago?
- Ke tiragalo efe yeo o e tsebago ya go swana le ye ya mo setšweletšweng?
- Akanyetša setšweletšwa ka maikemišetšo le mafolofolo.
- Dira dikgokagano.
- Šomiša mekgwanakgwana ya kwešišo.

Ka nako ya go bala

- Lebelela tšhomišo ya difonto le bokoto bja dihlaka.
- Hlokomela tsela yeo tšhomišo ya maatla a polelo le diswantšho di huetšago meetlo le maikutlo.
- Khuetšo ya mehuta le bogolo bja ditlhaka, dihlogo le dihlogwana.
- Lebelela morero le baamogedi ba tshedimošo.
- Molaetša wa pepeneneng le wa go iphihla.
- Polelo ya go tšea lehlakore/kgethollo/tshekamelo ka lehlakoreng le tee (go ya ka merafe, bong, bohlobo, bogolo bjbj).

Ka morago ga go bala

- Araba dipotšišo mabapi le setšweletšwa se, go tšwa maemong a tlase go ya maemong a godimo.
- Bapetša o be o bontšhe phapano.
- Akaretša.
- Sekaseka, tšea sephetho o be o ntšhe dikgopolo tša gago.

Copyright ViaAfrika

Lekodišiša khathuni ya ka godimo gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

1. Ge o lebeletše seswantšho sa ka godimo, o bona se bolela ka eng?
2. Ke ka lebaka la eng baratani ba ba elwa?
3. Boitshwaro bja mohuta wo bo ama bjang marato ka bophara?
4. Batho ba go swana le monna yo ba ka thušwa bjang?
5. Ke maikutlo a fe ao a tšweletšwago ke polelo ya mosadi yo?
6. Mantšu ao a rego mathata ya ba gona ge a thomile go tšwa khathuning a ra go reng ge a dirišišwe ka tsela yeo?
7. Dinako tša go se dumelelege ke dife go ya ka tsebo ya gago tšeo go bolelwago ka tšona mo setsopolweng?
8. Maratahelele ke mang go ya ka khathuni?

Bjale ge iteke o bone ge o na le bokgoni bja go sekaseka, wa hlatholla, wa lekola le go iphetolela go khathuni.

Dingwalo/dipuku

Šomiša dipuku tšeo o di kgethetšwego go di bala go kwešiša mabokgoni ao a latelago. Tshekatsheko ye ke tlaleletšo ya seo o se dirilego le morutiši pukung ya gago ya morutwana.

Dintlha tše bohlokwa ka ga tshekatsheko ya dingwalwa. Dipuku tša lena di wela ka go mehuta yeo e latelago ya dipuku e lego:

- Padi
- Papadi/tiragašo
- Theto

Tshekatsheko ya PADI

Dintlhakgolo tshekatshekong ya Padi

Padi ke mohuta wo mongwe wa sengwalwa woo mongwadi a laodišago ditiragalo, tšeo di dirwago ke batho, lifelong tsoko. Mongwadi le yena o ngwala ka setaele sa gagwe goba wona mongwalelo woo e lego wa gagwe a nnoši wo o dirago gore

ditiragalo tša puku di kgodiše le babapadi ba phele gomme a re alele tša bophelo bja bona go thoma mathomong go fihla mafelelong, a leka go bopa semelo sa yo mongwe le yo mongwe wa bona a sa fele pelo, ke ka moo padi e lego ye telele.

Dikokwane tša gona ke tšeo di latelago.

Morero:
Wona ke tabakgolo yeo mongwadi a ratago go e hlagišeša babadi ka sengwalwa sa gagwe. Mongwadi o hlagiša morero ka ditiro tša baanegwa bao a tšweletšago dimelo tša bona ba le ditikologong tše itšeng, dinakong tše itšeng.

Baanegwa
Baanegwa ke badiri ba ditiro tšeo go bolelwago ka tšona pading, e ka ba batho bao ba phelago, dinonyana, diphoofolo goba dipoko. Goba le bao re ba bitšago baanegwathwadi. Ba ke baanegwa ba bagolo bao ditiro tša padi di dikologang go bona, padi e ithekgile ka bona. Ka gare ga padi baanegwa e ba mehuta ye mebedi, molwantšhi le molwantšhiwa. Baanegwa ba ke bao mongwadi a ipopetšego bona gomme ba dira tšeo di dirwago ke batho ba nnete ba go swana le bona, gona mo bophelong.

Tikologo
Tikologo ke lefelo leo ditiragalo di diregago gona. E ka direga ka toropong, ka ntlong, sethokgweng goba kerekeng. Tikologo ye ke ya nako mang? Ditiragalo di ka direga bošego, mosegare, kgalekgale, maabane goba lehono. Tikologo le yona ke ye nngwe ya dibetša tšeo di thušago mongwadi go tšweleletša tiragalo yeo mongwadi a nyakago go re begela yona.

Thulano
Thulano e hlalošwa e le go se kwane ga baanegwa ka gare ga padi. Se se tlišwa ke go se bone dilo go swana ga baanegwa ka gare ga padi. Thulano e ka ba ya ka gare goba ya ka ntle. Thulano ya ka ntle ke moo o hwetšago go na le ngangišano magareng ga baanegwa ka ge ba sa bone dilo go swana, ba bangwe ba feleletše ba bile ba swarane ka diatla goba gona go bolayana mafelelong. Thulano ya ka gare ke mo go bago le thulano ka mogopolong wa moanegwa. Ka nako ye nngwe go thwe o

Copyright ViaAfrika

lwa le pelo, o ipotšiša dipotšišo tšeo di se nago dikarabo. Ka mehla moanegwa a ka fetša a bolela a nnoši.

Thulaganyo

Ye ke tatelano ya ditiragalo ka gare ka padi go thoma mathomong go fihla mafelelong a tšona. Yona e bewa ka bothakga go re re tle re re padi e ngwalegile. Go swanetše go ba le mathomo a bothata/tšweletšotaba, go latele kgodišo ya bothata/mathata a moanegwa a golela pele le pele, bothata bo fihla ntlhoreng goba sehloweng, gwa latela tharollo/ khunollo ya lehuto e lego legato mo moanegwa a fihlelelago tharollo ya mathata a gagwe. Legato la mafelelo ke la ge ditaba di boela sekeng gomme padi e fihla mafelelong. Se ke seo re se bišago Thulaganyo ya puku.

Mongwalelo/Staele sa mongwadi

Mongwadi ke bothakga bjoo mongwadi a šomišago Letlotlontšu ka gona, ka moo a šomišago poledišano gare ga kanegelo ka gona, ka mokgwa woo a šomišago dikapolelo, diema le dika, tlhamo ya mafoko, tirišo ya maswaodikga mafokong le ka mokgwa woo a kgonago go šomiša mehuta ya mabaka(lebaka la lebjale, lebaka la lefetile le lebaka la le tlago ka gona. Le ka mokgwa woo a šomišago mehuta ya Motho (motho wa pele le wa boraro) le ka mokgwa woo a šomišago mantšu a matelele le a makopana ge a ngwala.

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go sekaseka dipuku tšeo o di kgethetšwego o thušwa ke ditlhalošo tšeo o di filwego ka mo godimo.

Re allele tshekaseko yeo e kgodišago ka padi ya gago o lebeletše tšeo di latelago:

1. Morero
2. Baanegwa
3. Tikologo

4 Thulano

5. Thulaganyo

6 Thulaganyo

Tshekatsheko ya TIRAGATŠO

Dintlhakgolo tshekatshekong ya tiragatšo/papadi/terama

Tiragatšo ke mohuta wa sengwalwa woo baanegwa ba boledišanago. Mo poledišanong ya bona, ke moo re kwago dikgopolo tša bona tšeo ba di tšweletšago ka ditiro le dipolelo. Ke moo Molwantšhi le Molwantšhwa ba tšwelelago kudu.

Gona mo tiragatšong, go fela go eba le Molohlanyi goba Mohlohleletši wa bothata. Ka gona re ka re **dintlhakgolo tša Padi le Tiragatšo bontši di a swana**, ge e se fela gore Tiragatšo/Papadi e swanetše **go bapalega sefaleng**. Ye ke ntlhakgolo ya mohuta wo wa sengwalwa. Mo sefaleng go raloka babapadi, mo sengwalweng sa mohuta wo ba bitšwa baraloki e sego baanegwa.

Papalego

Babapadi e swanetše goba batho ba nama le madi, ba be bao ba phelago ka nnete gomme ba kgone go lla le go sega sefaleng, ba kgone go ja le go robala le go dira dilo ka moka tšeo di dirwago ke motho wa nama le madi.

Tiragatšo gay a swanela goba le dilo tšeo di ka se kgonegego go tla sefaleng. tša go swana le dithaba, dinoka, diphoofolo le tše dingwe. Dilo tše dingwe dika no ekišwa ka medumo ya tšona.

Ditšhupasefala

Mantšu ao a bolelwago pele baraloki ba thoma go bapala goba go bolela. A re botša gore go ilo direga eng ge seširo se bulega.

Kgegeotiragatšo

Ke ge babogedi ba papadi ba tseba tšeo di tlogo diragalela baanegwa mola bona ba sa tsebe. Yona e diragala ge moamogedi/mmadi/mmogedi a tseba kudu ka ga maemo le ditlamorago tša ona go feta baanegwa bao ba amegago, e tsoša maikutlo a letšhogo, a lethabo gore baanegwa ba tšee karolo.

Kgegeophetogi

Ge babadi/babogedi ba gopola gore puku/papadi e tlo fela ka tsela yeo e itšego gomme mongwadi a fetola ditaba di seke tša fela ka mokgwa woo go bego go lebeletšwe.

Copyright ViaAfrika

Tshwantšhokgopolo

E kgatha tema ye bohlokwa ge go balwa papadi. Go bona sefala ka leihlo la moya le gore baanegwa ke batho ba mohuta mang.

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go sekaseka dipuku tšeo o di kgethetšwego o thušwa ke ditlhalošo tšeo o di filwego ka mo godimo.

Tshekatsheko ya THETO

Dintlhakgolo tshekatshekong ya theto

Ge re bolela ka theto re bolela ka polelo yeo e tšwago boteng bja moreti, yona e theilwe godimo ga maikutlo ao a tseneletšego. Polelo yeo e šomišwago e nonne ka dika, diema, dikapolelo, tlotlontšu yeo e šomišwago go bopela motheeletši seswantšhokgopolo ka tšona.

Re na le mehuta yeo e fapanego ya direto

1. Thetotumišo ya sekgale:

Yona e thoma ka mantšu a “kgomo e a tsha/kgomo e a tshwa
“E gangwa ke mang”. “E gangwa ke nna... ”

Mo diretong tše tša thetogale, moreti o a itheta goba o reta ba bangwe. O thoma ka go re alela setšo sa gabo, tswalano ya gagwe le batho ba bangwe, a ka bolela gape ka gore o tšwa kae, o belegwe ke bo mang le gore o godišitšwe bjang, o reeletše mang wa gabo, re ka no fetša ka gore a ka re alela Histori ya lešika la gagwe ka boripana. Tšona di reta dilo tša kgale go swana le marumo, dikgoši, bagale ba dintwa, diphoofolo, dithaba bjalo bjalo.

Moreti o a ka fela a ipapetša le bagale ba go tuma, dikgoši, dilo tše kgolo go swana le letšatši, goba diphoofolo tše maatla go swana le Tau tšeo di fiwago hlompho ke batho ka moka. Ke ka baka leo go šomišwago dikapolelo ka bontši.

Thetogale gantšhi ke tše telele, e bile ga dina bahlami di be di tloga molomong go ya molomong o mongwe, le gona di sa ngwalwe. ka gore yalo di bitšwa tša setšhaba. ditematheto tša thetogale ya sebjalo ga dia arogantšhwa ka sebopego.

2. Thetogale ya sebjalo

Moreti mo o no thoma ka go reta goba go tumiša seo a se retago, ga gona molao wa go thoma. Di bopša ka methalotheto yeo e bopago dithematheto. Tše di na le bahlami ba tšona, le gona di nkga lefetla la bodikela. Thetogale ye e fapana ka gore e reta dilo tšeo di diregago dinakong tša lehono.

3. Sonete

Lentšu le Sonete le tšwa go polelo ya Selatini, leo e lego “Sonare” go ra gore modumo. Yona ke theto ya methaladi ye 14.

3. 1 Sonete ya Sentareana

Yona e arotšwe ka dikarolo tše pedi e lego methaladi ye seswai ya temetheto ya pele le ye selelago ya tematheto ya mafelelo.

3. 2 Sonete ya seeisimane/*Shakespeare*

Yona e bopilwe ka ditematheto tše nne. Ditematheto tša mathomo tše tharo di bopša ka methalotheto ye mene mola ya mafelelo e le e mebedi.

4. Thetonyefolo

Thetonyefolo ke sereto seo ka sona moreti a nyefolago, a gobošago le go kodutla motho ka go tšweletša bofokodi bja gagwe nyanyeng. Kodutlo ya gona e na le goba le lefetla le kgegeo le tshegišo. Gantši moreti o šomiša nyefolo e le ge a leka go bontšha mmadi gore a efoge mafokodi ao. Moreti a ka nyefola dilo tša go swana le bobodu, boikgogomošo, bojato, bj. bj.

5. Thetosello

Ke sereto sa sello. Ka sereto se moreti o llela motho yo a bego a mo rata yo bjale a ilego bohunamatolo. Ka sona moreti o tšweletša maikutlo a gagwe a pelobohloko mabapi le yoo a hlokagetšego. Motho yo o llelwago e ka ba wa leloko, kgoši, morutiši goba motho yo bohlokwa setšhabeng. Gore moreti a ngwale ka ga mohu o swanetše goba a tseba tše ntši ka yena. Ditumišo tše dintši tšeo a di tšweletšago e swanetše go ba tšeo batho ba di tsebago ka ga motho yoo. Gantši motho yo a retwago o hwetše gore go robala ga gagwe go ke tahlegelo go setšhaba, le meloko ya gabo. Moreti ka ge a ntšha manyami o na le go šomiša dikapolelo seretong sa

Copyright ViaAfrika

gagwe mohlala sekapolelo sa phefolo se šomišwa kudu ke yona tsela e nnoši ya gore moreti a anege tiragalo ya masetlapelo ntle le go garola batho matswalo.

7. Koša

Dikoša tša setšo le tšona ke tše dingwe tša bohwa bja theto ya rena. Dikoša bjalo ka direto di be di hlangwa mabakeng a go swana le ge go šongwa, go kgopelwa pula, tša dintwa, kiba le dinaka, tša go homotša bana le tše dingwe. Dikoša tša gona di na le mošito le morethetho wa go sepelelana le lebaka la gona. Mohlala. Ge e le tša go šoma di tla opelwa ka mokgwa wa go tsenya motho mafolofolo di hlahlelela bašomi ka maatla le mafolofolo a gore ba hwetše mošomo o le bohwefo le ge o le boima, mola tša go robatša ngwana di na le mošito wa go lekanela wa go tumiša.

Sebopego sa sereto

1. Mothalotheto

Ke methalo o tee mo seretong o bopago methalotheto ya sereto. Mohlala ge rere tematheto re ra tema yeo e bopilwe ke methalotheto ye mentši.

2. Tematheto

Yona e bopša ke methalotheto. E ka ba methalotheto ye bebedi, ye meraro, goba ye e selelago go ya ka mongwadi.

3. kwano/tswalano

31. Morumokwano

Morumokwano o thuša go tšweletša mošito seretong. Go ka hwetšwa gore ditematheto di ba le medumo/ mantšu/dinoko tša go swana. Se se ka tlišwa ke go swana ga mantšu dinoko goba medumo mathomong, gare goba mafelelong a tematheto.

3. 1. 1 Morumokwanothomi

Ge mantšu/dinoko/medumo ya mathomo ya ditematheto tše pedi goba tše tharo di swana, bitšwa morumokwano wa ka mathomong wo re o bitšago morumokwanothomi.

Copyright ViaAfrika

3. 1. 2 Morumokwanogare

Ge sereto se na le mantšu a go swana/medumo/dinoko tša go ipoeletša gare ga temanatheto re re ke morumokwanogare.

3. 1. 3 Morumokwanophetšo/morumokwanofelo

Ge mantšu/dinoko/medumo ya mafelelo ya ditematheto tše pedi goba tše tharo di swana, re bitšwa morumokwano wa ka mafelelong wo re o bitšago morumokwanophetšo/morumokwanofelo

3. 2. Poeletšomedumo

Ka poeletšo go ka boeletšwa tumanoši goba go ka boeletšwa tumammogo. Ge go boeleditšwe tumanoši mothalothetong re bolela ka p**oeletšotunanoši**. Ge go boeleditše tumammogo re bolela ka **poeletšotumammogo.** Gape go ka boeletšwa kgopolo, se se tla bitšwa **poeletšo ya kgopolo, poeletšo ya lentšu, poeletšo ya mothalotheto.** Yona e tliša kgatelelo ya seo se bolelwago.

4. Dikapolelo/dika/diema

Wo ke mohuta wa dinontšha polelo tšeo di šomišwago go tliša tshwantšhokgopolo ya seo moreti a ratago gore babadi ba se bone ka leihlo la moya.

Dikapolelo tšeo di tlwaelegilego

4. 1Tshwantšhanyo

Ke sekapolelo seo se swantšhanyago goba seo se bapišago selo se le sela ka lebaka la go nyaka go swana ka mekgwa goba dibopego. Sekapolelo re ka se tseba ka mantšwana ao a latelago, bjalo ka, swana le, o ka re. bj. bj. mohl. O bogale bjalo ka tau.

4. 2 Tshwantšhišo

Sekapolelo sa mohuta wo le sona se a swantšha goba se a bapiša. Ye ke papišo yeo e notlilwelo. Sona se tsebja ka “ke” goba “e le”. mohl. Monna ke tau

4. 3 Mothofatšo

Ka sekapolelo se, dilo tšeo di sa phelego di d bolelwa tše nkego di a phela/ goba di dirišwa ditiro tšeo di dirwago ke batho. mohl. Lefase le ile la tšhoga.

Copyright ViaAfrika

4. 4 Pebofatšo/phefolo

Ke ge motho a šomišwa mantšu a bobebe sebakeng sa a maroga go bontšha hlompho. mohl. Tate o beditšwe sebakeng sa o hwile.

4. 5 Pheteletšo

Ka sekapolelo se, motho o oketša taba, o a fetiša e le ge o gatelela seo se bolelwago. Ke maaka ao a dumeletšwego. mohl. Ga a nwe o a tšhela

4. 5 Kgegeo

Ye ke sekai goba kaelano ke gore seo se bolelwago ga se se se diragalago ka nnete. ka molomo go ka tsela ye fela ka pelong ga go bjalo. mohl. O tloga o le bohlale ke ra gore ga wa hlalefa.

4. 6 Kodutlo

Se nyakile go swana le kgegeo, fela sona motho o sotla yo mongwe ka mantšu. Mohl. Ke monna ka ge a apere borokgo.

4. 7 Makgethepolelo

Mo motho o bolela eke o botšiša potšišo yeo e sa arabiwego ke motho, go no swana le ge moruti a rera ka kerekeng dipotšišo tšeo a di botšišago ga di arabje ke motho. mohl. bjalo sekolo se se swanetše go hlahlwa ke mang ge e se ngwana wa mobu wo gare ga bana ba mobu wo.

4. 8 Phetolaina

Se se direga ge go šomišwa lentšu le lengwe go emela le lengwe. mohl. Selepe se remile – Kgoši o ahlotše

4. 9 Tlogelo

Senoko goba lentšu le no tlogelwa gwa ngwalwa fela seripa sa lona. mohl. Rato laka go wena – Lerato laka go wena.

4. 9 Kganetši

Go tšweletšwa dilo tša go ganetšana ka gare ga lefoko. mohl. ntlhomole mootlwa ga se mpuwe lenao.

Copyright ViaAfrika

4. 10. Dika le Diema

Ke mebolelwana ya tlhago yeo dihlhathollo tša tšona di sa hwetšagalego ga bonolo. Dika di theilwe godimo ga lediri. Mohl. Go ba le pelo. Mola diema tšona e le mafoko ao a akaretšago therešo ka ga bophelo. mohl. kgomo ka mogobe e wetšwa ke namane.

5. Tshwantšhokgopolo

Ge re bolela ka tshwantšhokgopolo re bolela ka seswantšho sa leihlokgopolo seo se bopegago ka monaganong wa mmadi ge moreti a reta sereto sa gagwe. Seswantšho se o se bopa ka mokgwa woo a kgethago mantšu, dika, diema, dikapolelo ge a ngwala sereto sa gagwe.

6. Molaetša wa sereto

Molaetša ke seo moreti a ratago go se ruta babadi. Re ka re ke thuto go babadi.

7. Maikutlo

Re na le maikutlo a moreti le maikutlo a mmadi.

Maikutlo a moreti a tlišwa ke ka mogwa woo moreti a re alelago ditaba ka gona. Mohlala. Ge a bolela ka bohloko o bo tliša ka mokgwa woo mmadi a tla kgonago go bokwa le yana. Maikutlo a mmadi a tlišwa ke a moreti, ge moreti a lla le yena o lla le yena.

Copyright ViaAfrika

GO NGWALA LE GO HLAGIŠA

Mo kgaolong ye pukutlhahla e tlilo tlaleletša seo morutiši a bego a se ruta ka mabokgoni a go ngwala le go hlagiša

Mo mabokgoning a o tlilo ithuta go ngwala ditšweletšwa tša go fapana le go di hlagiša. Seo o swanetšego go itemogela sona ke gore go na le dielemente tše tharo tšeo o swanelwago go di latela ge go ngwalwa. Tšona ke:

- Go diriša magato a go ngwala.
- Go ithuta le go diriša tsebo ya sebopego le diponagalo tša mehuta ye e fapaneng ya dingwalwana.
- Go ithuta le go diriša tsebo ya temanatlhamo ya lefoko le maswaodikga.

Magato a go ngwala

Pele ga go ngwala

- Nagana ka sebopego sa sengwalwa seo o yago go se ngwala
- Akanya ka diponagalo tša polelo le retšistara ya mohuta wa sengwalwa seo o ilego go se ngwala
- Ge o akantše tšea sephetho mabapi le maikemišetšo a go ngwala sengwalwa, baamogedi le diteng tša sengwalwa sa gago.
- Diriša lenaneo goba mmepe wa monagano.
- Lebeledišiša khraetheria yeo e tlogo dirišwa go ela sengwalwa seo sa gago.

Ka nako ya go ngwala

- Thoma ka go ngwala sengwalwakakanywa sa mathomo.
- Beakanya dikgopolo gabotse gore di bontšhe tlhaologanyo.
- Bontšha setaele sa gago ka go kgetha mantšu a malaba ge o ngwala.
- Efa barutwana ba bangwe le morutiši wa gago sengwalwakakanywa sa gago gore ba se bale gomme ba gofe dikgopolo tša bona ka sona.

Copyright ViaAfrika

Ka morago ga go ngwala

- Lekola sengwalwa sa gago gape morago ga gore ba bangwe ba gofe dikakanyo tša bona ka sona.
- Kaonafatša kgetho ya mantšu, popego ya mafoko le ditemana.
- Tiišetša go lokologana le kgokagano ye botse ya ditemana.
- Tloša tlhalošopedi tša mantšu a magolo le polelo ya go nyefola.
- Šomiša thutapolelo le maswaodikga ka nepagalo.
- Beakanya gape sengwalwakakanywa sa mafelelo.
- Hlagiša setšweletšwa sa maemo a godimo.

Sebopego le diponagalo tša dingwalwa

Ditaodišo

Ditaodišo- thlalošo, sebopego le dinyakwa.

1. Taodišokanegelo

Tlhalošo

O ile go laodiša kanegelo goba tiragalo ye e fetilego. O ka e ngwala go tšwa lehlakoreng le lengwe le le lengwe.

Tšeo o swanetšego go di hlokomela ge o ngwalwa taodišo ya go anega:

- Kanegelo ya gago e swanetše go kgodiša le ge e theilwe godimo ga nonwane.
- Ngwala taodišo ye ka lebaka le le fetilego.
- Ditemana tša gago tša matseno di swanetše go Tanya šedi ya mmadi.
- Kanegelo e swanetše go ba le ntlha ye e e laetšago.
- Thumo ya gago e be ya moswananoši ya go kgahliša.
- Swarelela Kgahlego ya mmadi go fihla mafelelong.
- Taodišo ya go anega le yona e na le mokgwa wa go hlaloša.

Copyright ViaAfrika

2. Taodišotlhalošo

Tlhalošo

Ka taodišotlhalošo, go ile go hlaloša selo se sengwe gore mmadi a kgone go itemogela sona. Motho goba selo se sengwe a ka hlalošwa.

Tšeo o swanetšego go di hlokomela ge o ngwalwa taodišo ya go tlhaloša:

- O swanetše go hlagiša seswantšho ka mantšu ao o yago go a šomiša gore mmadi a be le seswantšhokgopolo sa seo se thlalošwago.
- Kgetha mantšu le dikgopolo ka tlhokomelo gore o fihlelele seo se nyakegago.
- Dikakanyo malebana le go bona, go kwa, go kgwatha, modumo le tatso di ka šomišwa go dira gore tlhalošo e kwešišege.
- Diriša dikgopolo ka tsela ya maleba.
- O swanetše go ba le boitemogelo bja hlogo yeo o ngwalago ka yona.

3. Taodišongangišano

Tlhalošo

Ka taodišongangišano o ya go tšea letlhakore ka kgopolo yeo e itšego goba ntlhakemo, gomme o fe dintlha tša go fahlela goba go thekga maemo a gago. Kgopolo ya gago e swanetše go kwešišega taodišong ka moka. Ka taodišo ye o tlo leka go kgodiša goba go fekeetša mmadi gore a kwane le kgopolo ya gago.

Tšeo o swanetšego go di hlokomela ge o ngwalwa taodišongangišano:

- Thoma ka go laetša kgopolo ya gago ka tsela ya maatlakgogedi.
- Efa dintlha tša go fahlela kgopolo ya gago le go thekga seo o bolelago ka sona.
- Tšweletša dikgopolo tše maatla ka ge taodišo ye e ama maikutlo a gago.
- Tsepelela dintlha tša go ganetša pego.
- Šomiša ditlabelo tša makgethe le tsebo ya go kgodiša.
- Hlohla maikutlo a mmadi ka go šomiša polelo ye maatla.
- Hlokomela gore polelo ya gago e se be ye mpe.
- Thumo ya ya gago e be ye maatla, ya go kwala le go kgodiša.

Copyright ViaAfrika

4. Taodišokakanywa (kgadimo)

Tlhalošo

Ka taodišo ye o ile go akanya kgopolo gomme wa tšweletša maikutlo a gago go ya ka fao o gopolago ka gona.

Tšeo o swanetšego go di hlokomela ge o ngwala taodišokakanywa/kgadimo:

- Maikutlo le khuduego tša gago di kgatha tema ye bohlokwa taodišong ye.
- Maikutlo a gago a swanetše go kwagala ge mmadi a bala taodišo ya gago.
- Karolo ye kgolo ya taodišo e ka ba tlhalošo.
- Dikgopolo tšeo o di hlagišago di swanetše go tšweletša bonnete bja gago le bowena bja gago.

5. Taodišo ya go tšweletša dikgopolo

Tlhalošo

Ka mohuta wo wa taodišo o ile go tšweletša dikgopolo le tshedimošo ka tsela ye e kwešišegago. Ge o ngwala, o fa dintlha ka go hlatholla dikgopolo goba go di rulaganya.

Tšeo o swanetšego go di hlokomela ge o ngwalwa taodišo ya go tšweletša dikgopolo:

- Kwešišo ya makgonthe ya hlogo e a nyakega.
- O swanetše go dira dinyakišišo tšeo e tseneletšego tša seo o tlogo se ngwala pele o ngwala taodišo ye.
- O swanetše o refe tlhalošo ya mareo ao a sa tlwaelegago.
- Dikgopolo tša gago di swanetše go beakanywa ka tatelano le kwešišego.

6. Taodišokahlaahlo

Tlhalošo

Taodišo ye ga e na maikutlo a gago. Yona e leka go tšweletša mahlakore a mabedi a poledišano ka go lekana. O ile go hlokomela dintlha tša go fapana tša hlogo ye gomme o hlagiše dikgopolo tša go fapana ntle le go tšea lehlakore. O tla ruma ka mekgwa ya go fapana fela dintlha tša go thekga goba go ganetša di swanetše go lekalekana le go kwagala.

Copyright ViaAfrika

Tšeo o swanetšego go di hlokomela ge o ngwalwa taodišokahlaahlo:

- O swanetše go kwešiša le go lebeledišiša mahlakore a mabedi a taodišo ntle le go tšea lehlakore.
- Taodišo e swanetše ke go kwagala le go ikema ka dintlha. Seo se ra gore e se huetšwe ke maikutlo a gago.
- Dikahlaahlo e be tša moya wo o fodilego, tša go naganwa gabotse le go thekgawa ka tshwanelo.
- Segalo e be sa go hloka khuduego eupša e be seo se kgodišago sa go hloka lenyatšo.
- O fe maikutlo a gago mafelelong a taodišo eupša seo e se be thumo ya taodišo.

Ditšweletšwa tša tirišano

1. Potšišotherišano

- Go be le mmotšiši le mmotšišwa.
- Dipotšišo di ka lebana le motho yo mogolo setšhabeng, motho wa mehleng goba e ka ba tša sethaka.
- Dipotšišo di nepiše se sengwe, mehlala, ge mmotšišwa a nyaka mošomo, go botšišwa ka ga mošomo wa gago, go botšišwa ka ga bophelo bja gago ge o le motho wa go tuma, bj. bj.
- Sebopego se be ka tsela ya potšišo le karabo.
- Go be le sererwa.
- Dipotšišo le dikarabo di be ka mokgwa wa polelothwii.
- Leina la seboledi le ka letsogong la nngele gomme la latelwa ke leswao la kholomo.
- Polelothwii e ngwalwa ntle le tirišo ya leswao la ditsebjana.
- Mmotšišwa o diriša poleloseboledi(motho wa pele).
- Matsenong, mmotši o tsebiša mmotšišwa le go fa tshedimošo mabapi le boithekgo bja gagwe go lebeletšwe dinyakwa/diteng tša potšišo.
- Dipotšišo le dikarabo di be mabapi le diteng tša potšišo.
- Mmotšišwa a fe dikarabo tša maleba, gomme a be le boitshepo.

- Tšweletšo ya dipotšišo e se dikadike gore mmotšišiwa a se hlahlathe.
- Dikarabo di ka no nyalelana le tšeo di sa tšogo fiwa.
- Karabo di thekgwa/šitlelwa ka dintlha/dikgopolo/mabaka.
- Polelo e be ya semmušo.
- Jakone e be ya maleba.

Mohlala wa potšišotherišano ya Irene Masia yo a thomilego kgwebo ya go rekiša borotho go la Tzaneen Profentsheng ya Limpopo.

Mmotšiši: **ke eng se o bego o se dira pele o ka thoma kgwebo ya gago**?

Masia: Ka go hloka mahlatse ke bile yo mongwe wa baswa ba Afrika- Borwa bao ba sa ka go ba ba le mahlatse a go humana mošomo ka morago ga ge ba feditše dithuto tša ka Yunibesithing.

Mmotšiši: **Ke eng seo se go dirilego gore o gopole go thoma kgwego yeo e lego ya gago?**

Masia: Samathomo ke yona hlokego ya mošomo, se sengwe ke lerato la go apeya le go se nyake go ba le Molaodi.

Mmotšiši: **Ke dilo dife tše o bego o di boifa? Naa o ile wa di fenya bjang?**

Masia: Ke be ke tšhošwa ke phenkgišano yeo e bego e le gona mmarakeng wa borotho. Ke be ke swanelwa ke go phenkgišana le mapaka a magolo ao a bego a šetše a ikeme ka bo ona ebile a itiretše maina setšhabeng. Seo se dirilego gore ke fenye letšhogo le ke tsebo ya gore ke maemong a moswananoši a go kgona go paka le go iša borotho bja go fiša go bareki ba ka, mola mapaka a magolo ona a paka lehono gomme a išetše bareki ba ona letšatši le le latelago.

Mmotšišo: **Naa ke eng sa go dira gore o kgethe go thoma kgwebo ya go paka?**

Masia: Ke boitemogelo bjaka le tsebo yeo ke nago le yona ya dijo ke sona se segolo seo se dirilego gore ke thome kgwebo ye.

Mmutšiši: **Naa kgato ya gago ya mathomo e bile efe?**

Masia: Ke thomile ka go dira dinyakišišo ka ga kgonagalo ya kgwebo ya mohuta wo gomme ka lemoga gore ye ke yona kgwebo ya makgonthe ya mmaraka wo. Mapaka ka moka ao a bego a le gona tikologong ye, a be a hwetšwa fela toropong gomme a iša fela marotho a ona mabenkeleng a bojelo ao a lego ka lekheišeneng.

Mmitšiši: **A naa go bile le dinako tše o bego o ikwa o nyaka go ineela?**

Masia: Go bile le ditlhaselo tše mmalwa le go thubelwa ke bahlakodi ba go itlhama kgwebong ya ka. Ka morago ga boitemogelo bjo bongwe le bjo bongwe bja bohlakodi bjo bja go tšhoša, ke ile ka ikwa ke tloga ke nyaka go ineela. Se se dirago gore ke tšwele pele ke go tseba gore kgwebo ye nngwe le ye nngwe e na le mathata.

Mmutšiši: **Naa kgwebo ya gago e akaretša eng le gona o e sepediša kae?**

Masia: Ke sepetša mapaka a mabedi lekheišeneng la Nkowankowa ka ntlenyana ga Tzaneen. Lepaka le lengwe le akaretša bobolokelo bja dino tše boleta le lebenkele la dikgerekgere, mola le lengwe le akaretša le lebenkele la bojelo. Re paka le gona go rekiša marotho lefelong le gomme ra ba ra išetša dikgwebokgolo tšohle le dikgwebjana tše nnyane ka lekheišeneng le metseng ye e lego tikologong yeo.

Mmutšiši: **Naa o hweditše kae tšhelete ya go thoma kgwebo ye ya gago?**

Masia: Ke ile morago ga go iša polane le kgopelo ya kgwebo, panka ya nkadima tšhelete. Ke ile ka šomiša gape le tšhelete ye ke bego ke ikgobokeleditše yona go thoma kgwebo ye.

Mmutšiši: **Go fihla ga bjale maemo ao a phagamego a kgwebo ya gago e bile afe?**

Masia: go boutelwa goba rakgwebo wa ngwaga go la Tzaneen.

Mmutšiši: **Naa o nyaka gore kgwebo ya gago e be maemong afe mengwaga ye mehlano yeo e tlago?**

Masia: Ke nyaka go ipona ke sepetša kgwebo ya mapaka makheišeneng a go fapafapana, ke thwala bašomedi ba bantši go thuša go fokotša hlokego ya mešomo ka Afrika-Borwa.

Copyright ViaAfrika

Mmutšiši: **Ke leboga nako ya gago Masia.**

Masia: Ke leboga go fiwa sebaka le nna.

2. Lenaneothero le metsotso

A. Lenaneothero

- Go be le letšatšikgwedi, nako le lefelo.
- Pulo le kamogelo.
- Pukuina.
- Kamogelo ya lenaneothero.
- Palo ya metsotso, kamogelo ya metsotso le ditšwametsotsong.
- Tabakgolo ya letšatši.
- Le tše dingwe
- Ditsebišo.
- Tswalelo.

B. Lenaneothero le Metsotso

- Metsotso e swanetše go nyalelana le lenaneothero.
- Go be le taetšo ya letšatšikgwedi, nako le lefelo.
- Mokgwa wo kopano e butšwego ka gona le gore ke mang Yo a amogetšego maloko.
- Taetšo ya maloko ao a tlilego le ditshwarelo.
- Lenaneothero le a amogelwa goba aowa, ge le sa amogelwe go bontšhwa fao diphetogo di swanetšego go ba gona.
- Metsotso ya kopano ya go feta e balwa ke mang, maloko a amogela metsotso bjalo ka ya nnete goba aowa, ge e sa amogelwe, kgakgano e go kae, go dirwa eng.
- Taetšo ya ditšwametsotsong.
- Tšweletšo ya tabakgolo ya letšatši le kahlaahlo ka bohlalo.
- Ditlaleletšo le ditsebišo.
- Tswalelo

Copyright ViaAfrika

Mohlala wa Lenaneothero le metsotso

1**. Pulo le kamogelo**

Mna Kala o butše kopano ka thapelo gomme a ba a amogela batho ka moka bao ba tlilego kopanong.

2. **Bao ba tlilego kopanong**

Moh Sathekge(Modulasetulo), mon Kabo(Mongwaledi), mna Ledwaba (Moswaramatlotlo), mna Pitša(leloko)

3. **Bao ba sa kgonago go tla kopanong**

Moh. Lebelo o rometše lebaka la gore a ka se kgone go fihla kopanong.

4. **Go balwa metsotso ya go fe**ta

Mongwaledi o bala metsotso ya go feta

5. **Ditšwa metsotsong yeo e badilwego**

Ga gona mathata gomme metsotso e a amogelwa.

6. **Taba tša letšatši tšeo di tlilego go ahlaahlwa**.

6. 1 Unifomo ye ntshwa ya sekolo sa Sebakaborena.

Go dumelelwana gore e fetolwe go tlišwe ye ntshwa ngwaga wo a tlago.

6. 2 Dijo tšeo di fiwago bana sekolong.

Baithuti ba tla thoma go fiwa dijo sekolong ka ge se se tla fokoša polo ya bana bao ba tšhabago sekolo.

7. **Tše dingwe**

Go tla ba le moletlo wa go laelana le morutiši Bopape ka di 28 Oktoboro 2013.

Letšatši la kopano yeo e tlago.

Kopano ye e tlago e tlaba ka di 11 Julae 2013

9**. Tswalelo**

Mna Ledwaba o tswaletše ka thapelo.

3. Poledišano ya go ngwalwa

- Poledišano yeo e kgone go bapalega.
- Mmadi a kgone go hwetša sererwa ge a dutše a e bala.
- Bakgathatema ba swarelele sererwa.
- Ba laetše tsebo ye e tseneletšego ya polelo, go swana le: polelo ya go hlalefetša, dikamano tša maatla, mekgwa ya lephelo, phedišano le setšo mabapi le ditokelo tša botho.
- Ba ka šomiša mabokgoni a go rerišana gore go fihlelelwe tumelelano.
- Go be le matseno le mafelelo a go goga šedi ya mmadi.
- Poledišano e ngwalwa ka polelothwi.
- Leina la seboledi le ngwalwe ka letsogong la nngele, la latelwa ke leswao la kholomo
- Tirišo ya mantšu a ka mašakaneng e dumeletšwe.

Mohlala wa poledišano ya go ngwalwa:

(Lekhudile le Mokgadi ke makgarebe ao a tsenago yunibesithi, ba ka ba ba na le mengwaga ye masome a mabedi. Ke mantšiboa. Ba tšwa thapelong ya mantšiboa morago ga lehu la modupi yoo a hlokofetšego. Modupi, morwa wa Lehlabile, e be e le morutiši).

Lekhudile: (O bolelela fase) Mokgotse, mahu a matšatši a a tšhoša kudu mo motho a sa hlathego gore bophelo bo ya kae.

Mokgadi: (Ka go makala)O reng o bolela ka mokgwa wo? E tla le tšona mogwera, gore o bolele ka mokgwa wo? E tla le tšona mogwera, gore ke go kwešiše gabotse.

Lekhudile: kganthe ga se wa kwa ge Lehumo a re “Mahlako” eupša ge o mo gaša mahlo, sefahlego sa gagwe se edile, se tletše ditaba?

Mokgadi: Aowa, ke gona o mpulago mahlo. Ke be ke sa tsebe selo.

Lekhudile: Kganthe ga se wa kwa selo mola lehu la Modupi le hlagago? Gape go kwala gore o ka re Lehumo o na le seabe ditabeng tša lehu la Modupi. Gape madibekwane yo ba rego ke Lehlabile, ke mothwana wa Lehumo.

Mokgadi: (Ka go makala) O ra gore ke bona ba llego tau ye ya Modimo?

Lekhudile: (A hwenahwena) Se bolelele godimo ka gobane mokgotha wo re lego go wona, o na le ditsebe tše bogale le mahlo. Lehumo ke kgenkgerepe. Go kwala gore o be a ikgwerantše le Modupi mola ka thoko ye nngwe a mo ja direthe.

Mokgadi: Basadi ba bangwe ke dinoga. Ruri Lehlabile ke thola. Bjale

ge a itlhomotše pelo a fela a rothiša megokgo ka leihlo le tee,

o no re tšhela phori mahlong!

Lekhudile: Aretse, moradia wa mafelelo ke yena yola Lehumo. O ka re bamolao ba šetše ba topile Lehlabile nta thekeng gomme le diintšhorentshe tše di llego ngwana yo wa batho, a ka se di bone.

Mokgadi: Bjalo diinšorentshe di tsena bjang?

Lekhudile: Go kwagala gore Modupi o be a tšere tše mmalwa, ka gona bjale ke setopo sa go tura kudu.

Mokgadi: (Ka go befelwa) Lehumo bjale o reng a na le sebete sa go ema mo pele ga setšhaba etšwe matsogo a gagwe a sa hlweka?

Lekhudile: Go kwala gore Modupi o hweditšwe a tomotše mahlo, a laetša eke o kgamilwe gomme ba maaka ba re e be e le motho wa pelo.

Mokgadi: Motho a ka no re o a patlama, a palelwa ke go tsoga? Taba e gona. Re tla di kwa gobane ba re letlalo la motho ga le bapolelwe fase, ebile sekhukhuni se bonwa ke sebataladi.

Lekhudile: Mokgotse, gape go a šegofala le dipuku di re emetše

Mokgadi: Ga go tshwenye. Go ema ga rena mo go tloga go ntšwetše mohola kudu. Re tla bonana gape gosasa morago ga thapelo gomme ra di tšwetša pele. Bula ditsebe gomme nna ke tla tomola mahlo.

Lekhudile: Go lokile mokgotse le ge taba tša mohuta wo di tla re tsenya maseme a lenyalo.

Copyright ViaAfrika

Mokgadi: Aowa, re se nagane gore banna ka moka ba swana le Lehumo le go re basadi ka moka ba swana le Lehlabile.

Lekhudile: Go lokile. Ke kwele mokgotse. (Ba a kgaogana. Yo mongwe le yo mongwe o leba mo a ilego go iša marapo go beng). `

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go ngwala poledišano ya go ngwalwa ya gare ga gago le mogwera wa gago.

Mpule le Mokgadi ba dutše meriting gomme ba boledišana ka maitshwaro a bafsa. Ngwala poledišano yeo.

Polelo ya go ngwalwa

- Polelo ke ya semmušo.
- E tšweletšwa ka motho wa pele.
- Matseno a maleba, a makopana.
- Go be le nepišo go ya ka morero.
- Taetšo ya nyalelano ya dikgopolo.
- Tšweletšo ya ditaba e be kgato ka kgato.
- Go dirišwa polelo ye e hlwekilego.
- Seboledi se ele hloko baamogedi ba tshedimošo.
- Tirišo ya retšistara le yona e elwe hloko.
- Polelo e be le maatlakgogedi.
- Polelo e se be ye telele.
- Mafetšo e be a makopana.

Copyright ViaAfrika

Mohlala wa polelo ya go ngwalwa:

Morena moswara marapo, hlogo ya sekolo, batswadi ba go tšwa kgorong ya thuto ya Selete, baruti le bana ba sekolo, ntumeleleng ke leboge sebaka seo ke se filwego pele ke re go lena madume.

Ke kwa ke le makoko bjalo ka morutwana wa mphato wa lesometee go fiwa sebaka sa go tlo laelana le barutwana ka rena ba mphato wa marematlou. Ngwaga wo ke wa mafelelo go lena sekolong se se phagamego, fela ga se mafelelo a go ithuta. A ke mathomomayo a dithuto tša ka godimo. Re lebogile go ba le lena mengwaga ye ka moka, re ipsinne ka hlompho yeo le bego le refa yona bjalo ka bagolo ba rena. Le bile mohlala o mobotse kudu go rena, Sepedi sere hlakwana ya morago e gata mo ya pele e gatilego gona. Re tla šala re le barutwana ba go tlhompha barutiši ka lebaka la lena. Re kgopela gore pele le yago le itshware ga botse le gopole gore ba tla nyaka go tseba gore le tšwa kae ge ba bona maitshwaro a lena. Ntle le go senya sebaka ke rata gore ke re go lena tsela tšhweu!

MEMORANTAMO

- Leina la mokgahlo, khamphani, bjbj.
- Memorantamo o tšwa kae?
- O ya kae?
- Letšatšikgwedi
- Nomoro ya faele.
- Hlogo
- Molaetša
- Tlhohleletšo
- Tšhišinyo/Tharollo
- Mesaeno

Copyright ViaAfrika

Mohlala wa memorantamo

Leina la khamphani: Reagishane Batubatse cleaning service

O tšwa go: Bašomi

O ya go: Balaodi

Letšatšikgwedi: 15 Mei 2013

Nomoro ya faele 000573/2013

Hlogo: go fegwa mošomong ga Mna Sebati

Tlhohleletšo:

kopanong yeo re bilego le yona ngwagola go ile gwa kwanwa gore bašomi bao ba na go le bothata bja gonwa bjalwa ka Lamorena gomme ba palelwe ke go tla mošomong ka mešupologo, ba swanetšwe go nyakelwa thušo ya ba menagano ke khamphami. Ka gore yalo re nyaka gore yo Mna. Sepati a bušetšwe mošomong ka gore ga se gwa latelwa magato a maleba.

Tšhišinyo/Tharollo

Re be re akanya gore khamphani e fe bašomi thekgo yeo ba e hlokago gonna le gore ba tšee sephetho sa go ba raka.

Mosaeno S. S Kolobe Mosaeno L Letladi

Modulasetulo Mongwaledi

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go ngwala Memorantamo.

O mongwaledi wa mokgatlo wa bafsa motseng wa geno le na le bothata bjalo ka baswa bja gore ga gona bokgobapuku mo ga gabo lena, bjalo le palelwa ke go dira tše dingwe tša diprojeke tšeo le di fiwago dikolong. Ngwalela Masepala wa tikologo memorantamo wa ditletlebo le mo tsebiše taba ye.

Copyright ViaAfrika

Lengwalo la segwera le la semmušo

Lengwalo la segwera

- Tšupabodulo e tee, ya mongwadi.
- Tumedišo ya segwera.
- Polelo yae bonolo.
- Tatelano ya dintlha e kwagale.
- Go be le matseno, mmele le mafelelo.
- Retšistara ya segwera go lebeletšwe baamogedi ba tshedimošo.
- Ga go na hlogotaba.
- Mafelelo ke a segwera a latelwa ke leina/sereto la mongwadi.

Lengwalo la Semmušo

- Tšhupabodulo tše pedi ya mongwadi le ya moamogedi.
- Tšhupabodulo ya mongwadi e laetše tšatšikgwedi.
- Tšhupabodulo ya moamogedi e ngwalwa ka letsogong la nngele.
- Tumedišo ya semmušo.
- Polelo ya thwii gore baamogedi ba kwešiše.
- Morero mabapi le diteng o bonagale.
- Retšistara ya polelo ya semmušo go lebeletšwe baamogedi ba tshedimošo.

Copyright ViaAfrika

Mohlala wa lengwalo la segwera

36452 Sebalamakgolo Street

Tubatse

0783

18 June 2013

Ngwaritsi

Aowa mogwera! Re fihlile gabotse the *Groove Hotel*, lefelo la dira ga di bonwe. O sa gopola protšhara yela ya lefelo le? Ke dinyane tšeo mogwera. Ke tloga ke thabile kudu goba mo lefelong le la dira ga di bonwe. Ge o re o lebelela ka ntle ke meago ya mabaibai, go tloga hoteleng go ya Victoria Falls e ka ba dlkilomitara tše 10 fela.

Dijo tša gona tša matsaka tša go rothiša mare. O ka fela le pelo ya gore dijo tšeo di latelago di tle ka pela. Bodutu ke dilo tša maloba o a tseba gore ge kena le lerato la pelo ya ka ke phela ke segetše ruri. Ga ke bone re tla boya beke yeo e tlago go ya le ka fao re bego re beakantše. Re tla tloga mo re lego ra fetela pele go ye nngwe hotele ya dinaledi tše hlano gona kua kgauswiuswi le motsemošate.

Ke tshepa gore lena fao gae le sa iketlile. O dumediše Katli le Lebo.

Wa gago

Mahube

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go ngwala lengwalo. Latela dinyakwa tšeo o di filwego ka godimo tša go ngwala lengwalo la semmušo. Ngwalela hlogo ya sekolo seo o tsenego mephato ya fase go sona o ba leboge ge mamohla o le mphatong wa lesometee.

Tša bophelo bja mohu

- Leina le sefane tša mohu.
- Maina a meloko ya kgauswi yeo mohu a e tlogetšego.
- Seo se hlotšego lehu.
- Mohu o lwetše lebaka le le kaakang.
- Gore o belegwe neng, kae, le gore o hlokagetše neng.
- Lefelo le letšatši la poloko.

Mohlala wa bophelo bja mohu

Mohu fetang Nkalanyane Selokela ke morwa wa pele wa bahu morena Joseph Seboko Selokela le mohumgadi Flora Raisibe Selokela. O belegwe ka di 10 Oktoboro 1968 kua ga Mamabolo Spitzkop. O thomile sekolo Mokgopong. A fetela sekolong seo se phagamego sa Lerutla mo a dirilego mphato wa marematlou.

Go tloga fa a ikela makgoweeng go la Johannesburg go šoma bjalo ka matšekelane kua *FORT COMPANY*. O hlokofetše ka morago ga bolwetši bjo botelele. Ge a ithobalela boroko bja bogolo, o be a sa šoma gona fao a bego a šoma gona.

Mohu o tlogela mosadi wa gagwe Lesedi le barwa ba bararo Moloto, Thabang, Karabo le kgaetšedi e tee fela e lego Moshe. Mohu o tla gopolwa ge le hlaba le ge le dikela.

ROBALA KA KHUTŠO KGABO

Bjale ge iteke o bone ge ona le bokgoni bja go ngwala tša bophelo bja mohu. Go na le morutwana wa sekolo sa geno yo a thutšwego ke sefatanaga. Bjalo wena o kgopetšwe go ngwala tša bophelo bja morutwana yoo, re alele bjona.

Copyright ViaAfrika

KGAOLO YA BONE

Dikarabo tšeo di letetšwego

1. 1 E hlotšwe ke ge Thabo a nagana gore Lebo o boditše Tshidi ka mesepelo

ya gagwe ya mo motseng /

E hlotšwe ke go se itshepe ga Thabo ka ge a tseba gore o na le tšeo a

di dirago a sa rate gore ba lapa ba di tsebe.

1. 2 Hlorišo ya basadi

1. 3 Banna ba be ba lekane le basadi bao ba bego ba le fao goba

Mongwe le mongwe o na le motho wa gagwe.

1. 4 Aowa - Molaotheo o re ga go motho yo a swanetšego go itšeela molao matsogong/tlhorišo ya basadi e eleditšwe.

1. 5 Motho ge a itlwaediše go dira selo se se itšego o tlo no fela a boela a se dira gape.

Ge o ka re o tšwele ka gare ga mathata, wa boela, o gopola gore dilo di tla fetoga, o a iphora, ke gona di tlogo befela pele.

1. 6 Balekwa ba tla fa boikgopolelo bja bona. Mohlala: O swanetše go botša babagolo gore ba tle ba mo thuše.

A ka botša badirelaleago gore ba mo thuše / A ka mmega maphodiseng ka ga tlhorišo yeo a e humanago go yena.

1. 7 Mmušo wa gešo o dira go tlala seatla ka taba ye go na le matšatši ao a kgethetšwego go tsebiša batho ka hlorišo tše/ dipapatšo di gona tšeo di botšago batho ka mekgahlo yeo e theilwego go thuša basadi bao ba hlorišwago/ Mananeo ao a theilwego go šireletša basadi le bana

Copyright ViaAfrika

1. 8 Balekwa ba tla fa boikgopolelo bja bona. Mohlala: Ke bomphenyašilo. Mosadi o no swana le ngwana, o swanetše go šireletšwa. O swanetše go phediša batho ka mokgwa wo o nyakago le wena ba go phediše ka gona

1. 9 Balekwa ba tla fa boikgopolelo bja bona. Mohlala: Seo se dirilwego ke Chopa ga se sa maleba ka ge mohlomongwe a ka ba a bolaile motho ka baka la go befelwa. Nna ke be ke tlare sehlare sa muši ke go otlogela/senkgana se nthola morwalo/be ke tla boledišana nabo ke kwe gore go direga eng?

1. 10 Ee gona le nyalelano rekwa ge bare: Ke nnete gore dibotse ga di lebane/

O nyetše mosadi wa go loka wa go se tlaletlale le mebila eupša yena o dira eng?

Dikarabo tšeo di letetšwego- Mošongwana 12

1. 1 fetolela polelothwii go polelotharedi

“ke kwa gore ke rile go tloga, Thabo a šala a boa. ”

O re o kwele gore o rile go tloga, Thabo a šala a fihla

“*ke kgopela tshwarelo monna Chopa. ”*

O re Chopa a mo swarele.

1. 2 Mašalašala- a mangwe e ka ba ao a latelago:

- ka lona
- go yena
- ka lona

Mašalašupi- a mangwe e ka ba ao a latelago:

- lekgarebe - leo
- lentšu - leo
- Selo - seo

Copyright ViaAfrika

- la bošuana - leo
- ga se - yola

Lešalathuo- a mangwe e ka ba ao a latelago:

- mothwana wa gagwe.
- mesepelo ya gagwe.

1. 3 Diema

Lebitla la mosadi ke bogadi- Mosadi ge a nyetšwe o swanetše go kgotlelela mathata a bogadi a seke a hlala.

khudu ga e lahle legapi la yona- Motho ge a itlwaediše go dira selo se se itšego o tlo no fela a boela a se dira gape.

Ya boela pitšeng e a swa- Ge o ka re o tšwele ka gare ga mathata, wa boela, o gopola gore dilo di tla fetoga, o a iphora, ke gona di tlogo befela pele.

Dika

- **Go kgalema ka lepara-** go betha motho
- **Go tsentšhiše dihlogo ka dinkgong-** go nwa bjala
- **Go ja marapo a hlogo-** go naganišiša ka taba
- **Go bolawa ke mabele-** go tagwa
- **Go phula pelo maroba-** go bolela maikutlo a gago
- **Go fa mojako mekokotloka-** go foralala mojako
- **Go hloka molomo-** go sebe le seo o ka se bolelago/go hloka taba/karabo
- **Go hlabelwa dipudi wa begelwa mabjala-** go hwa/go hlokagala

1. 4

Ithutela-ledirela
ntfwale -lentiri

ithutela-leitiri

ikeme-leitiri

itiana-ledirani

Copyright ViaAfrika

iketlile-leithiri

ikhwetša-leitiri

ikemišeša-ledirišiši

lamolela-ledirela

hlabelwa-ledirela

begelwa-ledirela

Dikarabo tšeo di letetšwego- Mošongwana 13

Dintlha di akaretše tšeo di latelago.

Dintlha tše šupa tša tše:

- Mehlare e fetola khaponotaoksaete goba okisitšene.
- E kaonafatša tikologo.
- E ntšha khaponotaoksaete yeo e thušago dimela tše dingwe gore di gole.
- E nyanya meetse go tšwa mmung ya oketša moyafalo yeo e oketšago kgonagalo ya go naga pula.
- E fokotša kgogolego ya mobu.
- Legae la diphoofolo tša go fapana.
- E fa mebele ya rena diminerale le dibithamene.
- Bontšhi bja dihlare tša go fodiša bo tšwa mehlareng.
- E re fa meriti.

Kabo ya meputso

- Meputso e 7 go dintlha tše tše 7 (aba moputso o tee go ntlha e tee)
- Meputso e 3 go polelo.
- Palomoka ya meputso: 10

Kabo ya meputso ya polelo

- Dintlha tše di nepagetšego tše 1-3 aba moputso o tee (1)

Copyright ViaAfrika

- Dintlha tše di nepagetšego tše 4-5: aba meputso ye mebedi (2)
- Dintlha tš di nepagetšego tše 6-7: aba meputso ye meraro (3)

PALOMOKA [10]

Dikarabo tšeo di letetšwego- Mošongwana 14

Papatšo ya pele

1. Papatšo e lebantšhitše batho ka moka/setšhaba ka moka/basadi fela.
2. Mmapatši o laetša ka moo sešepe se kgonago go tloša ditšhila ka gona le tšeo di tseneletšego bjalo ka nkgwete ge e thopa sefoka goba ngaka e fodiša balwetši.
3. Mmapatši o šupa gore moreki o lefe tšhelete ye nnyane eupša o humana sešepe se se ntši.
4. Papatšo e tšweletšweleditše kgethologanyo ya bong ka go bolela ka basadi fela.
5. Hlaloša tšeo di latelago mo papatšong:

a. Mehuta ya fonto le bogolo bja yona-fonto ye kgolo e re bontšha kgwekgwe, molaetša o mogolo, hlogo ya papatšo-fonto ye nnyane e thekga molaetša/hlogo.

b. Maswaodikga la **tlogelo** le **makalo-** a bontšha gore hlokomela/Hlokomedišiša.

c. Bohlokwa bja mmala ke go tanya šedi ya bareki.

Papatšo ya bobedi

1. A/Ya go jabetša
2. Baratani/ banyalani.
3. Go ratana/ go nyalwa

4. Go bontša go o di nyakela ga lehono fela di gona, di gona le go ya go ile.

5. Difonto tše kgolo di goga šedi tše nnyane di thekga tše kgolo

Dikarabo tšeo di letetšwego- Mošongwana 15

Khathuni

1. Baratani bao ba lwago ka lebaka la selllathekeng/selefounu.

2. Go se tshephane ka baka la gore o mongwe o naganela o mongwe gore a ka ba a letšeditšwe ke bao ba ka ba tsenago ka legare gomme ba ba senyetša lerato la bona.

3. Marato a a thubega mafelelong.

4. Ba ka thuŠwa ka go ba eletša gore sellathekeng sa motho yo mongwe ga se arabiwe.

5. A go befelwa le go tenega ge ba nyaka go araba sellathekeng sa gagwe

6. Dintwa/go thulana/go se sa kwana dithoma gona ka mokgwa wo ge o mongwe a sena go araba sellathekeng sa yo mongwe.

7. Ge baratani ba le mmogo/bošego ge go robetše.

8. Motho wa go rata ditaba tša batho.

Copyright ViaAfrika